

BALBINA PI I SANLLEHY

Una dona lliure

Isabel Segura Soriano

Generalitat
de Catalunya

BALBINA PI I SANLLEHY
Una dona lliure

Isabel Segura Soriano

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Segura Soriano, Isabel, autora

Balbina Pi i Sanllehy : una dona lliure. – Primera edició

Bibliografia

ISBN 9788419326256

I. Catalunya. Generalitat II. Títol

1. Pi i Sanllehy, Balbina, 1896-1973. 2. Dones activistes polítiques – Catalunya – Biografia 3. Feministes – Catalunya – Biografia

929Pi i Sanllehy, Balbina

D'aquesta edició:

© 2024 , Generalitat de Catalunya.
Institut Català de les Dones

© Dels textos: Isabel Segura Soriano

© De les imatges: Arxiu familiar

Imatge de la coberta: Arxiu familiar

Disseny i maquetació: Entitat Autònoma del Diari Oficial
i de Publicacions

ISBN 978-84-19326-25-6

DL B 11587-2024

ÍNDIX

Introducció	5
Agraïments	7
1 El tic-tac de les llançadores	9
2 La vaga general de les dones, 1918	17
3 Repensar la societat a través de l'escriptura	25
4 Feminisme, una pràctica en construcció	41
5 La fúria de les paraules	51
6 Cultura i llibertat, un binomi inseparable	61
7 “La sociedad impone reglas demasiado estrechas para los espíritus libres”	73
Bibliografia	81

INTRODUCCIÓ

Des de l'Institut Català de les Dones, treballem pel reconeixement dels moviments feministes i dels feminismes en la consecució dels drets de les dones.

El reconeixement dels moviments implica també contribuir a construir una genealogia feminista.

És important recuperar la memòria històrica de les dones, fer valdre les seves aportacions, coneixements i pràctiques invisibilitzades al llarg de la història. És una qüestió de justícia de gènere i, sovint, moltes de les seves aportacions són vigents encara.

En aquesta línia, l'ICD difon i promou el coneixement de les dones a través d'exposicions, publicacions i commemoracions, entre d'altres.

Aquest llibre és fruit de la commemoració de l'aniversari dels cinquanta anys de la mort de Balbina Pi i Sanllehy, anarcosindicalista, activista feminista i una peça clau de la història de les dones de Catalunya.

Institut Català de les Dones

AGRAÏMENTS

Agraïm de tot cor les facilitats que els nets de Balbina Pi i Sanllehy, Daniel i Germinal Rebull Soler, fills de Teresa Rebull, ens han donat per a la consulta de la documentació que conserven de la seva àvia, així com haver atès els dubtes que, de vegades, se'ns plantejaven. I també a Umberto Bárcena Soler, fill de Llibertat/Berta Soler Pi, pel seu escrit aclaridor.

Moltes gràcies.

1

EL TIC-TAC DE LES LLANÇADORES

El 1919, Balbina Pi i Sanllehy gestà i donà a llum la seva filla Teresa Soler i Pi, més coneguda per Teresa Rebull, cantant i poeta. Vivien al carrer de Cellers de Sabadell, un carrer «vorejat de fàbriques de teixits i carrers llargs, de polseguera roja, sense arbres, despullat. Carrers amb murs alts de rajols esquerdats, amb finestral enreixats, on solament es podia percebre el tic-tac de les llançadores com un sermó pesat»¹ en paraules de la Teresa, a qui li manllevem el títol d'aquest capítol.

La cantant i poeta es convertí en la biògrafa de la seva mare, una biògrafa apassionada, amorosa, admirada i entenedrida pel coratge, per la força vital de Balbina, com a mare, com a lluitadora. Gràcies a l'obra de Teresa Rebull, Tot cantant, podem conèixer gran part de la vida i l'obra de Balbina, ambdues, mare i filla, vitalment compromeses amb la revolta.

Balbina Pi i Sanllehy, va néixer a Sant Boi del Llobregat el 1896, de pare carreter i mare puntaire,² una activitat, la de les puntes al

1 Rebull, Teresa. Tot cantant. Barcelona: Columna, 1999, p. 18.

2 Berenguer, Arnau. «Balbina Pi i Sanllehy: anarcosindicalista, feminista y luchadora incansable». Ser histórico – Portal de Historia. Disponible a: <<https://serhistorico.net/2020/09/05/balbina-pi-i-sanllehy-anarcosindicalista-feminista-y-luchadora-incansable/>>

coixí, que implicà moltes dones a la comarca del Baix Llobregat, que aconseguiren el reconeixement al seu treball, no pel jornal —cobraven a tant la peça— sinó per la qualitat de les seves artesanies.

En el context predominantment agrícola i artesà santboienc, després de la mort del pare, Ferran Pi i Palet, la mare Balbina Sanllehy emigrà a Sabadell amb tres criatures, a la recerca de noves expectatives vitals, atreta per la possibilitat de trobar-hi feina.

Així, doncs, cap al 1900, la mare i les germanes Pi i Sanllehy viuen a Sabadell.³ Molt joveneta, Balbina Pi entrà a treballar en una de les empreses tèxtils més grans de la ciutat, la fàbrica Seydoux, que tenia una important presència femenina, presència majoritària en totes les empreses del sector. Des dels inicis de la revolució industrial a Catalunya, la contractació de dones va ser una constant en el sector tèxtil. Es calcula que, des de mitjan segle XIX, gairebé el 80 % de la mà d'obra era femenina, en el ram tèxtil. Així, doncs, en certa manera, podem dir que la revolució industrial a Catalunya es va sustentar, majoritàriament, en el treball de les dones. La fàbrica Seydoux no n'era una excepció.

La factoria on treballava Balbina era una empresa llanera francesa, amb seu central a París, ubicada, des del 1893, al carrer d'Ausiàs Marc, 142, al barri de Gràcia, i va arribar a ser una de les més grans de Sabadell.⁴

Hem regirat arxius a la recerca d'imatges de la fàbrica Seydoux a principis de segle XX. Volíem captar els rostres i els gestos de les dones i de les nenes que ocupaven aquelles enormes naus industrials on passaven gran part del dia, en jornades de deu, onze, dotze hores, i fins i tot més, però no n'hem trobat cap. Només algunes on

3 Ribé Monge, Genís (comissari). «Balbina Pi i Sanllehy, sabadellenca d'adopció». Exposició del Museu d'Història de Sabadell. Del 8 de març al 28 d'abril de 2004.

4 Barberà, Jaume. «Història. 130 anys de Cal Seydoux, empresa francesa establerta l'any 1893». Diari de Sabadell. 8 de juliol 2023. Agraeixo la referència a Genís Ribé i Monge.

es mostraven les màquines. Una enorme nau, plena de telers. Per a l'empresa, l'important eren les màquines; qui les feia anar, no tant o no gens important.

Els propietaris no pagaven jornal sinó que remuneraven a tant la peça; més peces, més jornal, fet que suposava una sobreexplotació, a la qual s'afegia la manca de garanties laborals. Aquestes dures condicions de treball i la prohibició de l'afiliació sindical van fer que l'anomenada conflictivitat laboral per millorar les condicions de treball esclatés pocs anys després de la instal·lació de la fàbrica a Sabadell. La primera vaga coneguda va ser l'agost de 1899, quan la secció de teixits començà l'aturada que es va mantenir fins a mitjan any següent. El 1910, l'empresa va endurir les condicions de treball i el conflicte esclatà novament, i s'estengué al tèxtil i també al metall de Sabadell. Durant dos mesos, tota l'activitat en aquests sectors industrials restà aturada.⁵

Sabadell, com altres ciutats industrialitzades, bullia a la dècada dels anys deu. Els conflictes eren quelcom habitual en aquelles ciutats on les condicions de vida eren molt desiguals. El capitalisme havia creat un nou esclavatge, els i les «esclaves del jornal», que, en paraules d'alguns pensadors del segle XVIII, no dubtaven a qualificar les noves relacions econòmiques capitalistes d'una forma d'esclavatge encara pitjor que l'esclavitud, ja que s'albirava un sistema incapaç de satisfer les necessitats humanes.⁶

A la dècada dels anys deu a Sabadell, algunes «esclaves del jornal», com ara Encarnació Dulcet i la mateixa Balbina, participaven activament en la lluita per posar fi a les desigualtats, com abans ho havien fet altres treballadores tèxtils, entre d'altres, Teresa Claramunt, a finals del segle XIX. En un míting celebrat al teatre Cervantes

5 Arxiu Municipal Històric de Sabadell: Afers Socials, Vagues, any 1910, Antecedents de la vaga Seydoux, exp. 2719/8.

6 Simon Linguet, 1767, citat per Noam Chomsky a Sobre l'anarquisme. València: Sembra Llibres, 2021, p. 144.

el mes de juliol de 1913, al qual van assistir més de 1.200 persones d'ambdós sexes, convocades per l'Art Fabril, per reivindicar la jornada de nou hores, Dulcet proclamava que «todos se pongan del lado de los luchadores para conseguir la victoria» i acabà la seva intervenció amb un «viva la huelga».⁷ Encarnació Dulcet entenia la lluita com un «acte de justícia», un acte de justícia social per garantir la subsistència col·lectiva. Pocs dies després, el 3 d'agost de 1913, Encarnació, la seva germana Roser i Margarita Rodríguez proposaven una vaga general el dilluns dia 4 i convocaven al míting que se celebraria a les 10 al teatre Cervantes. Segons consta en un informe policial: «la Rosalia Dulcet, ha propuesto y han sido aprobadas que... se pongan comisiones de mujeres en las puertas de las fábricas y que de ninguna manera dejen entrar en las referidas fábricas... Después habló Encarnación Dolcet, diciendo que ella sabía que cuando había ido a cobrar en la Fábrica de Chapò, los amos les habían dicho que la que no se presentara el lunes quedaría despedida.»⁸

Així, doncs, Sabadell era una ciutat en plena ebullició social i, alhora, amb una llarga tradició de dones molt actives en la reivindicació de millors condicions laborals i millors condicions de vida, tradició que ja s'havia posat de manifest des de les darreries del segle XIX.

Balbina va fer amistat amb Emília Claramunt Cervera, companya de feina a can Seydoux, i neboda de la històrica lluitadora Teresa Claramunt. Compartien llargues jornades laborals, la incertesa dels jornals a preu fet, l'explotació més ferotge, amb uns empresaris entestats a obtenir la màxima productivitat a costa de l'explotació de les treballadores.

Va ser a la Seydoux on Balbina va començar la seva activitat política, reivindicant millors condicions laborals. S'afilià al Sindicat Fabril i Tèxtil de la CNT, organització sindical anarquista amb forta

7 Arxiu Municipal Històric de Sabadell. Expedient 21/1913, 29 de juliol de 1913.

8 Arxiu Municipal Històric de Sabadell. Expedient 781, 23 de juliol de 1913.

implementació a Sabadell i a moltes de les ciutats industrialitzades de Catalunya. El 1917, Balbina Pi i Sanllehy va ser nomenada delegada de la Federació Local del Sindicat.

El mes de febrer de 1917, esclatà una altra vaga a Sabadell, concretament, el 21 de febrer, vaga que es perllongà fins al 8 de març. De ben segur, Balbina Pi no només va participar-hi sinó que, pel seu paper com a sindicalista, va tenir un rol destacat en la convocatòria i el manteniment de la vaga.

El conflicte va esclatar perquè els empresaris s'havien compromès, l'any anterior, a augmentar una pesseta diària els jornals, a causa de la puja del cost de la vida. L'Institut de Reformas Sociales calculava que a Sabadell la jornada de treball era de 60 hores setmanals amb una retribució diària de 3,50 pessetes com a mitjana.⁹ L'augment dels salaris, a la majoria d'empreses, no es va produir, tot i que la inflació, des que havia començat la guerra, havia disparat el preu dels combustibles i dels aliments, i els jornals continuaven congelats, malgrat les promeses de la patronal.

La vaga va ser seguida per 9.600 treballadores i treballadors del total de les 12.000 persones empleades en el sector fabril, segons dades del mateix Institut de Reformas Sociales. El diari *Solidaridad Obrera*, dirigit en aquell moment per Ángel Pestaña, conegut i amic de Balbina Pi, publicava un article on especificava que aquells gairebé 10.000 obrers que s'havien posat en vaga eren homes, dones i criatures, i la raó no era altra que el fet que la burgesia s'hagués negat a revisar els jornals, segons s'havia pactat.¹⁰ Fixem-nos que l'article especifica que el treball a les fàbriques el realitzaven homes, dones i criatures, malgrat que el treball infantil estava prohibit. I continua l'articulista amb les reivindicacions plantejades durant la vaga, més

9 Arxiu Municipal Històric de Sabadell. Expedient 2720/13.

10 *Solidaridad Obrera*. 23 de febrero de 1917, pp. 1-2.

enllà de l'estricta revisió salarial, que ens donen informació de quines eren les condicions que regulaven les relacions de treball a l'època:

«Para el cobro de jornales, se consideraran las semanas de seis días, no pudiendo el obrero trabajar, por ninguna razón, más de sesenta horas semanales...»,¹¹ una especificació que revela que, a la pràctica, no com a excepció, les jornades de més de deu hores eren cosa habitual.

Seguint amb l'article, «El obrero que por enfermedad acreditada con baja de un médico y oficio del Sindicato no pueda trabajar cobrará media semana del patrono» i, com a nota addicional, la reivindicació d'un augment transitori de 2,50 pessetes setmanals sobre el que cobraven els obrers en aquell moment per la seva feina.

Respecte al treball nocturn, exigien: «La jornada de noche será de cuarenta y ocho horas semanales en cinco noches.»

En les negociacions amb la patronal, aplegada entorn de la Unión Industrial, el sindicat fixava un termini de quarantavuit hores per donar resposta a les seves demandes. Passat el termini sense resposta, el matí de dimecres, gairebé es produí l'aturada total, sense que entressin a la feina els treballadors i les treballadores, ni tampoc les criatures. Això sí, els càrrecs intermedis, com contramestres i encarregats —tots ells homes, no hi havia dones en aquests escalafons professionals—, van anar a treballar.

«En la mañana del miércoles casi todo dejó de entrar al Trabajo... Ocho mil hombres, mujeres y niños han contestado gallardamente las insolentes palabras burguesas.»

Pocs dies després, el mateix diari *Solidaridad Obrera* feia un retrat de l'anomenada «Manchester catalana», Sabadell, on el silenci de les llançadores era excepcional.

«Dando vueltas por la Manchester catalana nos hemos fijado en el aspecto de la Ciudad.» Durant els dies de vaga, no se sentia la trepidació dels telers «ni el vaivén ligero de las lanzaderas mientras se

11 Ibídem

va tejiendo la tela... Cinco días hace que dura la huelga... Ayer lunes el paro fue total».¹²

I encara, en la crònica que el diari va fer el dilluns 28 de febrer, llegim, en referència al míting que es va celebrar al teatre Cervantes, ple a vessar: «Con el objeto de hacer información penetramos en el escenario, que también estaba lleno de mujeres, casi en su totalidad.»¹³ Ara bé, els que van prendre la paraula van ser homes, entre d'altres, Salvador Seguí. Però, pocs minuts després d'haver començat, l'acte va ser suspès. Seguí dirigí aquestes paraules als centenars de persones allà reunides: «¡Trabajadores! Bajo nuestra responsabilidad vamos a continuar el acto tan arbitrariamente suspendido hace unos instantes.» Ara bé, no va poder continuar perquè un nou escamot d'agents de seguretat va fer fora el públic assistents a «culatazos» i apuntant amb les armes les persones que hi eren presents. Enmig de les corredisses, encara se sentien crits que clamaven per la dignitat, pel dret a la vida i es proclamava «visca la vaga».

Suspès l'acte de males maneres, la vaga continuà amb un nou intent de forçar els empresaris a la negociació. El suport massiu i la durada de la vaga tenien molt a veure amb tota la xarxa social i veïnal que, al llarg dels anys, s'havia creat a la ciutat. A través d'escoles, de partits, de moviments, de grups d'ajuda, de grups de teatre, excursionistes, espiritistes, sindicals i un llarguíssim etcètera, s'havien creat i consolidat les xarxes veïnals i socials, un entramat que el moviment llibertari i els grups federalistes havien anat entreteixint al llarg dels anys, amb la confiança de crear una alternativa social al règim d'exploatació capitalista.

Encara el 6 de març, la vaga de l'Art Fabril continuava:

«A pesar del Trabajo de zapa, a pesar de las coacciones ejercidas por los perros burgueses amenazando a los obreros por orden de los

12 *Solidaridad Obrera*. 27 de febrero de 1917, pp. 1-2.

13 *Solidaridad Obrera*. 28 de febrero de 1917, p. 1.

amos del despido definitivo en caso de no traicionar el movimiento, hoy, hicieron caso omiso... El jefe de la fuerza que existe en Sabadell, creemos que obedeciendo órdenes superiores, ha dedicado la noche del Domingo a molestar y hacer molestar a los individuos y familias de los individuos de la Junta del Arte Fabril.

Es el caso que a primeras horas de ayer mañana, cuando faltaba aún mucho para alborear, los uniformados fueron de casa en casa de los componentes de la Junta del Arte Fabril, haciéndolos levantar de la cama. Y, a voces y a culletazos, obligaban a abrir los domicilios amenazando con echar al suelo las puertas de las casas.»¹⁴

El 30 de març de 1917, com a resposta de l'Estat, davant la possibilitat d'extensió de la vaga a vaga general, Romanones va suspendre les garanties constitucionals, va clausurar els centres obrers i va imposar la censura a la premsa.

14 *Solidaridad Obrera*. 6 de març de 1917, p. 1.

2

LA VAGA GENERAL DE LES DONES, 1918

El gener de 1918 va ser un hivern dur. El preu de les subsistències no havia parat d'apujar-se des que havia esclatat la I Guerra Mundial, el 1914, malgrat que l'Estat espanyol es mantenia com a país neutral. La guerra, com totes les guerres, trastocà les expectatives vitals i la qualitat de vida de les persones, tant de les que vivien en països implicats en el conflicte bèl·lic, com la d'aquelles que vivien en països que es declararen neutrals.

En paraules de Salvador Seguí, dites en una conferència pronunciada a l'Ateneu de Madrid, aquella guerra, originada per qüestions econòmiques, va tenir unes repercussions nefastes per a la població:

«Va venir la guerra, determinada no pas per la misèria —els fets parlen— sinó per un excés de producció i per la manca de mercats que certs bel·ligerants necessitaven en el món per col·locar els seus productes. I així, assistim a la paradoxa que la riquesa, que aquest imperi de civilització, que n'era l'exponent, la suma de la nostra intel·ligència i del nostre esforç muscular, ha engendrat la ruïna, el dolor i la tragèdia.»¹⁵

15 Conferència pronunciada l'octubre de 1919, i recollida per Isidre Molas al llibre *Escrits (a cura d'Isidre Molas)* de Salvador Seguí. Barcelona: Edicions 62, 1975, p. 47.

La ruïna, el dolor i la tragèdia afectà les classes amb pocs recursos. A Catalunya i, en concret, a Sabadell, les conseqüències del conflicte bèl·lic van suposar un increment dels beneficis empresarials, de manera molt especial els del sector tèxtil, i també l'increment del preu de les subsistències. El preu del pa s'havia duplicat des de l'inici del conflicte i també el dels cigrons, de les mongetes i de l'arròs. La dotzena d'ous havia passat de 2,50 pessetes a 3,75 en tan sols un any, i el carbó i la llenya, pràcticament, havien desaparegut de la circulació i, quan es trobaven, els preus eren desorbitats. Els acaparadors i especuladors feien l'agost. També s'incrementà el preu dels lloguers dels habitatges, que, de 150 pessetes mensuals abans de la guerra, passà a 250. Els jornals, que es mantenien en una mitjana de 3,50 pessetes com a retribució diària, no donaven ni per a una dotzena d'ous.

Subsistir en aquestes condicions d'encariment progressiu del preu de les subsistències i de la congelació dels jornals feia difícil la subsistència quotidiana. En aquest context, el mes de gener de 1918, Balbina Pi i Sanllehy i altres dones van sortir al carrer, aturaren la producció i, durant dies i dies, van mantenir la revolta pel dret més elemental, el dret a la vida, i exigiren posar fi a l'especulació i l'acaparament, així com a la puja del preu dels lloguers.

Aquell mes de gener fred, per la manca de carbó per cuinar i per escalfar les cases, sumada a l'encariment dels productes bàsics d'alimentació i a la migradesa dels jornals que no s'incrementaven al ritme que ho feia el preu de les subsistències, les dones van dir prou.

Balbina Pi i la seva companya de feina Emília Claramunt Cervera, neboda de la històrica Teresa Claramunt, de la mà d'altres dones, van recórrer fàbriques i tallers cridant a la vaga, van manifestar-se pels carrers de la ciutat reivindicant la rebaixa del preu de les subsistències, del preu dels lloguers i la supressió de l'impost de lloguers.

Ambdues, segons algunes fonts, van prendre part en la direcció de la vaga de les subsistències.¹⁶

El dia 12 de gener, ja es van produir alguns avalots que van interrompre el ritme habitual de la ciutat, especialment, a la plaça del mercat.

«Abans d'ahir al matí, varen produir-se certs avalots en nostra plaça mercat, entre venedors i compradores, degut als preus inversemblants que demanaven d'algunes mercancies, com mongetes i patates, que tingueren la gosadia d'oferirles a preus gairebé duplicats de dies anteriors. Davant de la situació en què es posaren els que venien, les dones compradores, buscant ajut en els homes qui eren per allí, s'anaren agrupant i es dirigiren a les parades de les mamanyeres primer, i s'emportaren, ja que no de grat, a la força, el que creièren, resseguint després totes les altres parades de la plaça... i deixant a llur albir la requisa de... verdures i llegums.»¹⁷

La premsa del moment, en concret, el Diari de Sabadell, reconeixia el protagonisme de les dones en aquelles accions i, malgrat que no sempre hi estava d'acord, afegia: «però els avalots d'aquestes dones són un crit d'alerta que tots havem de considerar llençat a l'aire ben sincerament, perquè l'escolti qui deu escoltar-lo. És un fet evident que les autoritats i la junta de subsistències no han posat, en aquesta magna i greu qüestió, tota l'activitat que requereix: ho demostra lo succeït amb el carbó vegetal, qual taxa de 3 pessetes l'arroba va fixar-se fa dos mesos i cap carboner l'ha respectat ni una sola vegada.»¹⁸

El *Diari* anava una mica més enllà i argumentava que les dones, en tant que actives defensores dels drets més bàsics, havien de ser reconegudes com a agents socials i tenir el dret de ciutadania no re-

16 Castells, Andreu. *Sabadell. Informe de l'oposició: annex per a la història de Sabadell*. Sabadell: Riutort, 1975-1987, v. III, 15.58.

17 *Diari de Sabadell*. 14 de gener de 1918, p. 3.

18 *Diari de Sabadell*. 16 de gener de 1918.

conegut en aquell moment. En definitiva, apostava perquè les dones tinguessin el dret de vot, una declaració amb què no tots els sectors estaven d'acord. Aquest posicionament del *Diari* era un símptoma que el debat feminista estava present, inserit en la societat. Hi tornarem més endavant, sobre el tema.

«Hi ha qui s'oposa que les dones tinguin el mateix dret que el sexe contrari en el sufragi universal. Nosaltres no els hi negaríem aquest dret, amb la seguretat que l'exercirien millor que ningú. Ara mateix s'està donant una prova de lo que son, saben i poden les dones.»¹⁹

L'articulista reconeixia la determinació de les dones per reivindicar una societat més justa, que eliminés les greus desigualtats socials que feien precària la vida dels col·lectius familiars. Elles ho sabien i elles ho expressaven amb les seves accions directes i amb les seves proclames.

Tot i el suport de gran part de la població a les mobilitzacions liderades per les dones, les autoritats no posaven límit ni als acaparadors ni a l'especulació.

Una de les demandes a les autoritats municipals va ser reclamar una acció més decidida a l'Ajuntament, perquè regulés el preu de les subsistències. El gener de 1918, de manera molt gràfica i perquè tot-hom se n'assabentés, quedà fixat per les cantonades dels carrers de Sabadell un ban de l'alcaldia que fixava el preu dels productes bàsics. Per incidir-hi de manera directa, el mateix Ajuntament va muntar quatre taules per vendre ous al preu de dues pessetes i mitja la dotzena, amb l'esperança de controlar-ne el preu.

Però una cosa era el ban que intentava regular el preu dels aliments i una altra era el seguiment que feien productors i comerciants del preu fixat per l'Ajuntament. L'especulació sobre el preu bàsic de les subsistències no tenia fre. El pa, en poc temps, havia augmentat de preu tres vegades. Amplis sectors de població tenien problemes per menjar els aliments imprescindibles.

19 *Ibidem.*

Era tan greu la situació que un grup d'alcaldes del Vallès i d'altres comarques instaren les autoritats competents que prenguessin mesures, mesures que mai no van arribar, desentenenent-se de les demandes populars.

La tarda del 24 de gener, centenars de dones es van concentrar a la plaça de la Llibertat, van fer un míting i d'allà arrencà una manifestació pels carrers de la ciutat. Les manifestants —segons la premsa sabadellenca— no arribaven a trescentes. En arribar a la plaça de Pi i Margall, una comissió de dones va demanar entrevistar-se amb l'alcalde. Les treballadores van explicar-li les dificultats per obtenir combustible i productes bàsics d'alimentació, i li demanaren que s'obligués a vendre els articles als preus que regien abans de la guerra. Acabada la reunió, a la qual podem imaginar que també va assistir Balbina Pi, sortí al balcó Emília Claramunt, que donà compte de l'entrevista amb l'alcalde. L'autoritat municipal els va dir que el tema de l'encariment depassava l'àmbit municipal, però que intentarien actuar en els temes que els pertocaven. Emília Claramunt preguntà a les manifestants si volien tornar-se'n a casa i confiar en l'actitud de l'alcalde, o prosseguir amb la protesta. La resposta fou unànime: continuar amb les mobilitzacions. Van acordar de reunir-se l'endemà, a les 10 del matí, a la plaça del Vallès, per tractar el pla que calia seguir en endavant.²⁰

Les protagonistes d'aquesta història, a Sabadell, i a tantes altres poblacions, conscients de la precarietat de la seva vida i exposades als desitjos desfermats de màxims beneficis per empresaris i comerciants, no dubtaren a trastocar el ritme quotidià de la ciutat. Eren dones vulnerables que desitjaven una vida on la subsistència quotidiana estigués garantida a la seva comunitat i es consideraven legitimades per vindicar-ho.

La vaga de dones de 1918 no només feia referència a la rebaixa del preu dels productes bàsics de les subsistències. Hi havia una profun-

20 *Diari de Sabadell*. 25 de gener de 1918, p. 1.

da desconfiança envers la capacitat del sistema social per poder garantir-la. Com algun temps després escriví Balbina Pi, «Las mujeres debemos adoptar nuevas tácticas para poder ahogar las injusticias que sufrimos en este régimen social».²¹ Les injustícies i les desigualtats formaven part estructural del sistema. Balbina Pi i Sanllehy i les seves col·legues inscrivien la seva acció en una estratègia de canvi essencial del sistema.

El conflicte, conegut com la bullanga de les subsistències, o vaga de les dones, esclatà en diverses poblacions catalanes i també de la resta de l'Estat: Màlaga, València, Corunya, Ferrol, Madrid i infinitat d'altres poblacions.

A Barcelona, en paraules de la historiadora Temma Kaplan, el dia 9 de gener, unes cinc-centes dones van atacar camionetes que transportaven carbó. L'endemà, un grup d'unues dues-centes dones de la Barceloneta es va dirigir cap a les fàbriques tèxtils convidant les dones a sortir al carrer.²² La vaga es va estendre per la ciutat de Barcelona, en paral·lel, tal com dèiem, a la vaga de Sabadell i d'altres ciutats. És un moviment que convoquen i gestionen les mateixes dones, que busquen aliances i estratègies per difondre el conflicte, i fer que molts sectors se sumin a la reivindicació.

Aturades, concentracions, assalts a magatzems on s'acaparen les mercaderies més escasses, a l'espera que els preus s'apugin encara més, mítings, trobades, assemblees i pressió a les institucions públiques perquè prenguin mesures que garanteixin la vida. Accions directes que tenen lloc a moltes ciutats i poblacions de Catalunya i de l'Estat.

21 Pi, Balbina. «¡Despierta, mujer!». *La Colmena obrera. Semanario Sindicalista. Órgano de la Federación Local de Sociedades Obrera de Badalona*. N. 87, 16 de gener de 1919, p. 4.

22 Kaplan, Temma. *Ciudad roja, periodo azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*. Barcelona: Península, 2003..

Les institucions se'n desenten. El cas més cínic, el del governador de Barcelona, que, com a resposta a la comissió de dones que exigia veure'l, «alegó que estaba haciendo todo lo que podía, rechazó prometer nada y se quejó de que con todas estas visitas de delegaciones femeninas era incapaz de concentrarse y llevar a cabo su Trabajo». ²³ Ara bé, les concentrades, irritades i rabiüdes per la resposta del governador, van pujar escales amunt del Palau i la policia hi va intervenir i va disparar. Dinou dones ferides de bala, dues d'elles de gravetat. ²⁴

El 23 de gener, unes quatre mil dones, segons uns, dues mil, segons altres informacions, es trobaren a la Monumental. El míting començà amb «un gran vocerío», un míting presidit per Lola Ferrer, treballadora tèxtil i col·laboradora del diari *Solidaridad Obrera*. Quan estaven al bell mig dels discursos, van veure venir diverses parelles de la guàrdia civil i d'altres cossos armats que ascendien pel carrer Marina en direcció a la concentració de dones allà reunides i va començar la càrrega policial. Sis dones van resultar contusionades. Amb tot, però, es van tornar a reagrupar i va continuar el míting. ²⁵

La desobediència s'havia instal·lat als carrers. La desobediència, com deia Hannah Arendt, ²⁶ revela un acte polític i es fa pública per un grup enfront d'una determinada política governativa.

La voluntat d'oposició s'exterioritzava sobre la base d'una opinió compartida i expressava l'aspiració d'instaurar un nou espai polític, més enllà de les mesures institucionals adoptades, quan els models de l'Estat i les institucions vivien una crisi profunda.

23 Kaplan, Temma. *Ciudad roja, periodo azul. Los movimientos sociales en la Barcelona de Picasso (1888-1939)*. Barcelona: Península, 2003, p. 203.

24 *Diari de Barcelona*. Edició de tarda, 14 de gener de 1918, p. 573- 574; i edició de matí del 15 gener de 1918.

25 *La Correspondencia de España*. 24 de gener de 1918.

26 Arendt, Hannah. *Desobediència civil*. Mallorca: Leonard Muntaner, 2022..

El diari *Solidaridad Obrera*, el 17 de gener de 1918, obria pàgina amb el titular «Los conflictos del hambre» i continuava: «Las mujeres siguen manifestándose con más energía en las calles. Intolerable conducta del Municipio de Barcelona, que niega el Palacio de Bellas Artes a las mujeres para que éstas celebren un mitin. Cargas, atropellos y detenciones. Muertos y heridos en Málaga, y, como remedio al hambre, el gobernador amenaza con declarar el estado de guerra.»²⁷

La reacció per part de les autoritats estatals: la proclamació de l'estat de guerra, el 25 de gener. La violència institucional com a única resposta a l'acció col·lectiva pel dret més elemental: el dret a la vida.

27 «Los conflictos del hambre». *Solidaridad Obrera*. 17 de gener de 1918, p. 1.

REPENSAR LA SOCIETAT A TRAVÉS DE L'ESCRITURA

Què fa que una dona com Balbina Pi i Sanllehy, teixidora analfabeta, passi en pocs anys de no saber llegir ni escriure a publicar articles en els diaris més reconeguts del moviment anarcosindicalista, entre d'altres, *Solidaridad Obrera*? D'una banda, la ferma voluntat compartida de voler canviar la societat i el desig de construir un món nou. I, també, la confiança d'aconseguir-ho. Balbina Pi entenia els textos, els articles, com una eina més per a divulgar i compartir una forma d'entendre el món i, alhora, incidir en el canvi.

L'estratègia de l'acció directa durant el mes de gener de 1918 havia donat força a les dones per expressar-se i, alhora, alguns mitjans de comunicació reconsideraven la seva opinió i incorporaven noves col·laboradores. No és que abans no n'hi hagués, però, a partir de la vaga del 18, diaris com *Solidaridad Obrera* publicaran més articles de dones.

Com va aprendre a llegir i a escriure Balbina Pi i Sanllehy? Ella mateixa ens ho explica en un article publicat al setmanari *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*, publicat a Sabadell, que signà amb el pseudònim «Libertad Caída»:

«Estudiando los libros de los grandes pensadores ora en las bibliotecas como en los ateneos donde se discuten los grandes problemas sociales de la vida, salvándome así de toda clase de supersticiones,

pero muy lejos de salvarme de la explotación inhumana de una clase sobre otra.»²⁸

Balbina Pi i el seu entorn anarcosindicalista tenien una confiança infinita en la cultura com a eina de transformació social que dotés les persones de capacitats intel·lectuals per a repensar la societat on vivien. Aspiraven a la llibertat, en tots els sentits, tant individual com col·lectiva. La cultura com a bé preuat, en general, a partir de l'intercanvi de llibres, de discussions, de conferències, de representacions d'obres de teatre, de recitals de poesia... Balbina Pi i Sanllehy s'immergí en aquell ambient obrerista anarquista de Sabadell.

La premsa i les revistes es van convertir en òrgans de difusió de l'ideari anarquista. Eren, també, el mitjà quotidià de formació. La lectura, realitzada de manera privada o col·lectiva, fomentava el debat i l'intercanvi d'idees que permetien ampliar coneixements, però també, i sobretot, donava elements per a qüestionar el donat, és a dir, la societat desigual que havien heretat. Amb la lectura i el debat, s'albiraven noves expectatives comunitàries, més enllà de la duresa quotidiana.

Balbina Pi i Sanllehy va voler contribuir, amb els seus articles, a la construcció d'una nova societat, i és a través dels seus escrits que podem resseguir la seva línia d'actuació i de pensament. Un pensament que no és monolític, no està tancat en ell mateix. El va construir article rere article, experiència rere experiència. I planteja, quan cal, rectificacions o ampliacions. Quan creu que els seus escrits no han estat ben formulats, hi aprofundeix, els desenvolupa des d'altres perspectives, per submergir-se en les idees, en els textos.

En els primers articles, Balbina Pi i Sanllehy denunciava la brutalitat de la repressió. Ara bé, més enllà de donar compte d'una acció repressora, volia arribar al nucli, a l'arrel, per analitzar l'origen de

28 Caída, Libertad. «Rectificando». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 21 de maig de 1921, p. 2-3.

l'entramat i de les estructures polítiques, econòmiques i socials que feien ús de la violència.

El primer article de Balbina Pi i Sanllehy signat amb el seu nom que hem pogut localitzar és «¡Oid, malvados!» publicat a *Solidaridad Obrera* el 21 de maig de 1918.²⁹

L'article donava compte de l'actuació dels agents de l'autoritat governativa, en connivència amb Fomento del Trabajo Nacional —l'organització patronal—, que van irrompre en el míting de clausura del Congrés Fabril, que se celebrava el dia 12 de maig, amb assistència majoritària de dones. Un dels agents va treure l'arma i la paraula que li dedicà Balbina Pi i Sanllehy és un contundent «¡imbécil!» tal qual, amb signes d'admiració per ressaltar la força i la simplicitat de la paraula. Imbècil, per falta de sentiment humà; imbècil, per posar-se al servei de la patronal per un mesquí salari; imbècil, per voler aniquilar els ideals de transformació. En definitiva, «¡imbécil!», sí.

«De consiguiente, compañeras —sentenciava Balbina Pi—, nos queda un camino a seguir: o cortar la corriente de la autoridad burguesa pese a quien pese y caiga quien caiga, o las Bastillas españolas van a transformarse en cementerios dedicados a los obreros amantes de la verdad y de la justicia.»³⁰

Amb aquesta enèrgica i contundent frase, apel·lava a la memòria, a la memòria de la Revolució Francesa i, en concret, a la presa de la

29 Pi, Balbina. «¡Oid, malvados!». *Solidaridad Obrera*. 21 de maig de 1918, p. 2.

30 Pi, Balbina. «¡Oid, malvados!». *Solidaridad Obrera*. 21 de maig de 1918, p. 2. Per aquest article, es va celebrar un judici a l'Audiència Provincial, per injúries a la policia, judici que no es va realitzar per la incompareixença de Balbina Pi, segons informava *La Publicidad*, 11 de maig de 1921, edició de nit, p. 3. Agraïm la referència facilitada per Fèlix Bota Rodríguez, de l'Arxiu de Palafolls. A banda d'aquell article de Balbina Pi, es jutjava un altre article publicat el 26 de setembre de 1918, amb el títol «Juzgue la opinión pública». No sabem si l'article també era de Balbina Pi, ja que no estava signat. El fiscal sol·licitava una pena per a Àngel Pestaña, com a director de la publicació, de quatre mesos i un dia d'arrest major. L'expedient no s'ha conservat a l'arxiu central del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya i de l'Audiència Provincial de Barcelona..

Bastilla, un episodi en què les dones van tenir un clar protagonisme a l'inici de la Revolució Francesa. Balbina Pi i Sanllehy sap que no és la primera generació de dones que s'oposa a l'autoritat burgesa, per dir-ho amb les seves paraules. Reconeix la voluntat transformadora d'altres, que l'han precedida, per posar fi als privilegis, per posar límits, més que posar límits, posar fi a l'autoritat burgesa.

Pocs mesos després del primer article, publicà a primera pàgina de *Solidaridad Obrera*³¹ «Un caso...», narració autobiogràfica en primera persona d'una nefasta experiència. L'autora assenyalava amb nom, cognom i àlies l'home que, amb amenaces i violència, també sexual, va fer fora de la casa familiar Balbina i les seves dues germanes. A banda de denunciar les actituds violentes de l'individu, volia advertir de les males arts, en tots els àmbits, del tal Marcelino Aguilera, conegut com «en Rubí», i posar en avís els companys de la fàbrica on treballa, la Vicente Planas.

Transcrivim l'article gairebé sencer per deixar que sigui la mateixa Balbina Pi i Sanllehy qui ho expliqui amb les seves paraules. Un article, d'altra banda, que ens dona alguna dada biogràfica sobre l'autora que desconeixem. Així, doncs, Balbina Pi escriu:

«Este cretino (Marcelino Aguilera, àlies En Rubí), que por equivocación casó con una de mis hermanas, a los pocos días de formar parte de nuestra familia, y al ver que no podía explotarnos a mí y a otra de mis hermanas, nos obligó a abandonar la casa paterna, cuna de nuestra luz.

El hecho de salir de casa no tuvo consecuencias desagradables —considerando que somos huérfanos de padre y madre—merced al altruismo de mis padres adoptivos, progenitores de mi compañero.

Pasó este caso y quizás por la prudente discreción por nosotros observada, se envalentonó el tal “Rubí”... abusando de la debilidad e indefensión natural de la mujer, maltrató de palabra y obra a otra de

31 Pi, Balbina. «Un caso...». *Solidaridad Obrera*. 21 d'agost de 1918, p. 1.

mis hermanas, siendo el que más ha influido en la reciente muerte de mi hermano.

Pero aún no se contentó el truhan con esto. Sus malos instintos le impulsaron a cebarse con nosotras, sus víctimas más cercanas.

Y he aquí el otro caso:

Al presentarme (ahora “su casa”) a reclamar la parte de mobiliario y de ropas que por derecho propio me pertenece, igual que a mis hermanas, que es lo que nos legara mi buena madre, este tahúr no solo se negó a entregármelo sino que su estupidez ha hecho de manera que en la cuestión interviniera la policía. Pero aún hay más; las bravatas que el despecho le hiciera despotricar contra mí (pues ha presentado a la policía, para hacerme “perder la fuerza moral”), dice el muy ignorante, unos cuantos artículos míos publicados en SOLI, denunciando a mi compañero como revolucionario de agosto del año pasado.

¿Qué os parece de lo que es capaz de hacer un individuo así, no más que por despecho contra alguno de sus compañeros de trabajo?

Yo considero que el hombre que es un miserable usurpador y un delator canallesco, que por toda compañía tenga el desprecio y la soledad, sombríos vecinos del reino de Baco, que es donde se esfuerza en coronarse “dios” ese cretino que responde al nombre de Marcelino Aguilera (a) “En Rubí”.

Compañeras, compañeros, obreros todos de Sabadell: Tened cuidado con ese pobre Judas Iscariote.»³² Signat: Balbina Pi.

En aquell moment, 1918, Balbina Pi mantenia relació amb el seu company Gonçal Soler, anarquista com ella, i van ser els pares de Gonçal els que van acollir-la a casa seva. El «cretí», violent i usurpador de la casa i els béns on vivien les germanes Pi i Sanllehy, per tal de fer-se fort davant la policia i mantenir-se a la casa, denuncià Balbina com a autora de diversos articles a «la Soli», *Solidaridad Obrera*.

32 Ibídem.

Tot i que aquest és el segon article que hem pogut localitzar signat per Balbina Pi a *Solidaridad Obrera*, el «cretí» va esmentar que Balbina era autora de diversos articles a «la Soli». Això ens fa pensar que Balbina Pi va publicar articles amb anterioritat al maig de 1918, articles que no va signar ni amb el seu nom, ni amb els pseudònims que en algun moment utilitzà: «Margot» i «Libertad Caída».

A més de Balbina Pi i Sanllehy, *Solidaridad Obrera* obrí les pàgines a altres col·laboradores, no pas gaires, però sí a Lola Ferrer, treballadora tèxtil —de qui ja hem parlat—, que durant algun temps va viure a Sabadell i després al barri del Clot de Barcelona, entre d'altres.

Lola Ferrer publicà, entre d'altres, l'article «La mujer en la lucha social»,³³ que volia destacar les lluites de les dones. I, encara un altre, el dimecres 26 de juny, amb motiu de la preparació del congrés de la Confederación Regional del Trabajo, que s'havia de celebrar a Sants, titulat «Del Congreso Regional», on manifestava, de manera contundent, el seu astorament, ja que el congrés no tenia previst cap apartat centrat en l'anàlisi de les condicions de treball de les dones, tot i ser la major part de la mà d'obra contractada en alguns sectors de la producció. Contundent en el seu plantejament, preguntava per què les dones no estaven representades en els càrrecs sindicals.

«He leído —escrivia Lola Ferrer— los temas que en el próximo Congreso de la Confederación Regional han de discutirse. Yo esperaba ver algún tema dedicado a las mujeres, pues bastante falta nos hace desgraciadamente.

Será posible que se olviden de nosotras, compañeros que representáis los distintos Sindicatos de Catalunya.

... Los trabajadores se llaman... y dicen luchar por la emancipación de la mujer, pero cuando llega el momento de demostrar lo que

33 Ferrer, Lola. «La mujer en la lucha social». *Solidaridad Obrera*. 25 de juny de 1918.

dicen, resulta que no están exentos de los mismos prejuicios que los Hombres de ideas arcaicas». ³⁴

Lola Ferrer formulava una pregunta adreçada a totes les persones assistents al congrés en representació del sindicat: «¿Sería razonable y lógico que en los oficios que las mujeres intervienen como por ejemplo la Zapatería, Sastrería, Arte fabril, y demás que tuviera la mujer facultad de intervenir en los distintos cargos de Junta y comités? Y luego ¿no se podría discutir de qué forma se podría valer la organización obrera para impedir la construcción de la cárcel de mujeres?»

No sé si será un equívoco mío, pero espero que en el próximo Congreso, por lo menos se acordará algún delegado, que... existen mujeres explotadas y entre ellas, las hay que sienten las ansias de justicia y libertad.» ³⁵

No sabem si és que la junta preparatòria del congrés es va adonar que no hi havia cap tema que fes referència a les dones o bé que aquestes van pressionar perquè s'incorporessin a les jornades de debat, però l'articulista, com a «nota», va fer un afegitó:

«Nota: Escrito lo anterior, me entero de que «la Constancia» ha presentado un tema de gran trascendencia. Como lo escrito no es perjudicial ni está en contradicción con dicho tema, lo doy a la publicación, pues más bien creo, puede servir de acicate.» ³⁶

En el Congrés de la CNT, celebrat els dies 28, 29, 30 de juny i 1 de juliol de 1918, al barri de Sants, a què feia referència l'article de Lola Ferrer, un dels acords de la segona sessió va ser el compromís de procurar, per tots els mitjans lícits, l'organització de les dones que treballaven en sindicats i que en els sindicats mixtos les juntes administratives fossin igualment mixtes, amb la finalitat que la dona

34 Ibídem.

35 Ibídem.

36 Ibídem.

s'interessés per les seves lluites i defensés directament la seva emancipació econòmica.³⁷

La vaga, organitzada i dirigida per dones a principis d'aquell any 1918, estava en el rerefons de l'acord anterior. L'alta participació en la lluita social per la millora de les condicions de vida no podia ser ignorada. El sindicat no podia bandejar la rebel·lia i la voluntat transformadora de les dones quan havien sortit al carrer a demanar justícia, justícia social. D'una banda, perquè moltes de les participants ho havien fet en la seva doble condició de treballadores remunerades i treballadores responsables del manteniment del col·lectiu familiar. D'altra banda, ja hem dit, que en el sector industrial hegemònic a Catalunya, que era el tèxtil, la major part de la mà d'obra assalariada eren dones. Així, doncs, un dels sectors clau a Catalunya, tant per nombre de persones empleades com pel pes econòmic, era el tèxtil i atreure les dones a la CNT era cabdal per ampliar el marge d'influència de l'organització sindical, perquè de la capacitat organitzativa i de la voluntat de transformació social, les dones ja n'havien deixat constància.

El segon punt de l'acord explicitava que, als sindicats mixtos, les juntes administratives també fossin mixtes, per tal que deixessin de ser espais exclusivament masculins, si més no, en aquells sectors on la presència de dones era aclaparadora. A banda del tèxtil, altres sectors de treball amb presència femenina eren, per citar-ne només alguns casos, el metal·lúrgic i el de la impremta, relligadores, impressores, sabateres, sastresses... I, repeteixo, només per citar-ne alguns.

La incorporació de les dones de les classes populars al treball remunerat va ser i és una constant. L'imaginari que hem acceptat, que ens ha vingut donat a través de les imatges, a través dels relats historiogràfics hegemònics, han eliminat aquestes presències que sabem que eren imprescindibles per a la subsistència del col·lectiu familiar, en el doble vessant de dones que aportaven un jornal i que,

37 Lladonosa, Manuel. *El Congrés de Sants*. Barcelona: Nova Terra, 1975, p. 64.

a més a més, tenien cura del col·lectiu familiar, a través del seu treball reproductiu.

Amb jornades extenuants, jornals precaris, sense drets socials, treballant en economies submergides o no, i sent responsables del manteniment de la vida quotidiana des de ben petites, el sindicat no podia ignorar la ràbia i la capacitat d'acció i de revolta de les dones.

Ara bé, si el sindicat estava interessat a incrementar el nombre d'afiliades, ¿ho estava també a fer-les partícips en el dibuix i les discussions de les línies estratègiques? O va ser tan sols una declaració d'intencions? Balbina Pi i Sanllehy i moltes altres companyes van ser molt crítiques amb les actituds d'alguns o de molts homes sindicalistes, que no afavorien la participació de les dones en assemblees, congressos i mítings, ni tampoc en els òrgans de direcció del sindicat.

En aquell Congrés de Sants, Ángel Pestaña va ser nomenat director de *Solidaridad Obrera*. Balbina Pi i Sanllehy ja havia començat les col·laboracions amb la publicació amb anterioritat i va mantenir una amistat estreta amb Ángel Pestaña durant molts anys.

Després del Congrés de Sants, Balbina Pi i Sanllehy se sumà a la crida del congrés de la CNT per a la incorporació de les dones al sindicat i, en aquest sentit, publicà a *La Colmena Obrera. Semanario Sindicalista. Órgano de la Federación Local de Sociedades Obreras de Badalona*, l'article signat amb el seu nom «¡Despierta, mujer!». La revista, dirigida per Joan Peiró, mai no havia publicat un article d'una dona fins aleshores. Balbina Pi escrivia:

«Estamos en el siglo xx, y aún hay mujeres que ni saben lo que son ni lo que valen.

Ante esta ignorancia tan arriesgada, me apresuro a protestar de que la mujer sea única y exclusivamente la esclava del hombre... la mujer ha nacido para ser libre.»³⁸

38 Pi, Balbina. «¡Despierta, mujer!». *La Colmena obrera. Semanario Sindicalista. Órgano de la Federación Local de Sociedades Obreras de Badalona*. N. 87, 16 de gener de 1919, p. 4.

Des de la perspectiva de l'autora, la relació entre homes i dones era una relació desigual, on les dones, majoritàriament, eren tractades com a esclaves, unes relacions d'esclavatge que pervivien en el temps i clamava pel dret de les dones a ser lliures, laboralment i sexualment.

Finalitzava l'article amb un contundent: «¡Basta ya de escarnio y explotación! Hemos de proclamar lo que dice Kropotkine: el derecho, el bienestar para todos», i continuava amb un reconeixement a les dones russes, que, en paraules de Balbina Pi, havien trobat la desitjada i amada llibertat.

El 21 de setembre de 1919, Balbina Pi i Sanllehy va parir la seva primera criatura, Teresa Soler Pi, posteriorment coneguda amb el nom artístic de Teresa Rebull. La filla ens va oferir un retrat de la mare i del pare amb aquestes paraules:

«Vaig néixer un mes de setembre al carrer **Cellers**, d'una mare bonica com un sol que només tenia vint-i-dos anys —Balbina Pi i Sanllehy, filla de Sant Boi— i d'un pare trempat i alegre de vint-i-quatre, fill d'Alcoi, Alacant —Gonçal Soler Bernabeu. Tant l'un com l'altra estaven bolcats a les lluites sindicalistes revolucionàries i participaven en aquelles vagues històriques».³⁹

En recordar la mare, la Teresa es preguntava com podia donar l'abast en aquelles maratonianes jornades de treball a la fàbrica, mítings, escriure articles i tenir cura de la Teresa i de les altres dues germanes, que van néixer posteriorment.

«La mare conduïa dos telers a la fàbrica. Com ho feia, amb tanta feina? A vegades me la mirava quan pelava patates. Els dits li volaven.»⁴⁰

Les activitats de la mare van continuar després del naixement de la Teresa, qui recorda: «Sovint, a conseqüència de les activitats de la

39 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 16..

40 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 63.

mare, em guardava la tieta Magdalena, i a vegades una amiga de la família que vivia a Manresa.»⁴¹ És gràcies a aquesta xarxa de dones, tietes, veïnes, amigues... que moltes dones van poder tirar endavant els seus projectes vitals com a mares, treballadores remunerades, escriptores, activistes, tot alhora. Sense el suport i la xarxa d'altres dones, no ho haurien pogut fer.

La mare, és a dir Balbina Pi i Sanllehy, era una oradora reconeguda i va fer diverses gires per fomentar el sindicalisme revolucionari de les dones amb Rosario Dulcet —la primera regidora de l'Ajuntament de Sabadell durant l'etapa republicana—, Lola Ferrer, amb qui van formar equip, i Llibertat Ródenas pel Vallès, el Baix Llobregat i el Berguedà.

La mateixa Federica Montseny rememorava, anys més tard, en conversa amb l'escriptora Carmen Alcalde, les figures de les activistes anarcofeministes dels anys vint: «Quan vaig començar a actuar —allà pels anys 1921-1922—, un pomell de dones obreres representaven l'aportació femenina a les lluites socials de l'època. Eren: Llibertat Ródenas, Roser Dolcet, Lola Ferrer, Balbina Pi (...) elles van recollir l'herència de les dones que les van precedir, amb l'admirable Teresa Claramunt al capdavant».⁴²

Federica Montseny reconeixia l'aportació de les dones treballadores que l'havien precedida i com veure-les i escoltar-les la va sacsejar. Totes elles, des de Teresa Claramunt fins a les seves coetànies, legitimaven el seu desig d'intervenir en la transformació social.

En aquells anys vint, anys convulsos, la vida perdia valor i s'assassinaven i perseguïen treballadores i treballadors que volien canviar la cultura burgesa de l'explotació i de l'odi, de la violència i la persecució fins a arribar a l'assassinat, a través d'un anomenat sindicat lliure, promogut per empresaris i autoritats polítiques i militars. Són

41 Ibídem, p. 23.

42 Alcalde, Carmen. *Federica Montseny: Palabra en rojo y negro*. Barcelona: Argos Vergara, 1983, p. 34..

els anys del pistolisme sense treva, de la violència com a llenguatge parainstitucional.

A la dècada dels anys vint, els anys del pistolisme, Balbina Pi s'acostà al republicanisme federal i va formar part de Mujeres Republicanas del Círcol Republicà Federal.

Durant els primers anys vint, a banda de la feina a la fàbrica, dels mítings i d'alguna funció de teatre, continuà escrivint i publicant articles. Inicià una col·laboració regular amb *L'Avenir*, fundada i dirigida per Francesc Layret el 30 d'octubre de 1920, hereva del setmanari *Sabadell Federal*, editat pel Círcol Republicà Federal.

Balbina Pi començà a col·laborar-hi a principis de 1921, quan la revista era dirigida per Lluís Companys, tot i que no en figurava el nom a la capçalera, en substitució de Francesc Layret, que havia estat assassinat poques setmanes abans, a finals de novembre de 1920.

El primer article de Balbina Pi i Sanllehy a *L'Avenir*, «Camino de la amargura»,⁴³ era un homenatge a Francesc Layret, polític i advocat català, defensor del moviment obrer i pioner del dret laboral, «la cros-sa del poble», com Maria Mercè Marçal l'anomenà en un poema que dedicà «A Layret». Continuem amb l'article de Balbina Pi. A més d'un homenatge a Layret, l'article era una denúncia contra tots els «Judas Iscariote» del moment, sense oblidar, ni de bon tros, els Cèsars que es trobaven darrere les morts per encàrrec realitzades per «fills del poble» que es deixaven comprar per poques monedes.

Aquell primer article donava pas a una col·laboració quinzenal. La segona entrega versà sobre Lluís Companys, diputat per Sabadell, després de la mort de Layret, i que ho fou entre 1920 i 1923:

«La figura, la voz, las palabras de nuestro amigo Luis Companys han dejado en nuestros corazones ansias de justicia y de seguir con la lucha hasta acabar con las iniquidades inhumanas de que somos víctimas... nos vino a la memoria la sangrienta tragedia, el gran crimen

43 Pi, Balbina. «Camino de la amargura». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 1 de gener de 1921.

cometido contra Francisco Layret, e infinidad de jóvenes sindicalistas, y todos cuantos crímenes se cometen todavía.»⁴⁴

La persecució i assassinat de sindicalistes va fer que Balbina, com a mesura de protecció, optés per signar els seus articles amb un pseudònim. Recordem que havia estat denunciada per l'article «¡Oid, malvados!» publicat a *Solidaridad Obrera* el 21 de maig de 1918 i que estava pendent de la celebració del judici a l'Audiència Provincial.⁴⁵ Sota l'empara del pseudònim «Libertad Caída», fa signar l'article «La crisis del sentimiento»,⁴⁶ una crítica contra la guerra on mostra el seu posicionament antibel·licista i com s'havia utilitzat el nom de Déu per a glorificar la guerra, per a justificar la mort.⁴⁷

«... El hombre ha perdido su sensibilidad y le es gozoso matar a su hermano para vivir de su muerte... Caín mata a Abel, el verdugo mata con sangre fría al inocente para vivir; el señor a su esclavo; el feudal al ilota; el orden al desorden y la vida se confunde con la muerte... Las que por una parte creíamos que la moral cristiana hubiera influido al desarme de la maldad, hemos sido defraudadas en todas nuestras esperanzas.

La verdad es que en nombre de un Dios de paz y amor nos han muerto el sentimiento... nos han glorificado la guerra diciéndonos que las guerras son actos de justicia que ejercen los pueblos contra sus invasores...

44 Pi, Balbina. «Impresiones». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 15 de gener de 1921, p. 2.

45 Vegeu la nota 3.

46 Caída, Libertad. «La crisis del sentimiento». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 5 de febrer de 1921, p. 2.

47 Balbina Pi, gran aficionada al teatre, potser va prendre el pseudònim de l'obra *La libertad caída*, un text teatral de José Fola Igúrbide estrenat amb molt d'èxit («éxito inmenso») al teatre Apolo de Barcelona, la nit del 16 de desembre de 1911, publicat per A. Artís, el 1912, dins la col·lecció «Obras Modernas Educativas».

Hemos presenciado además como en la pasada guerra europea los ministros de Dios levantaban altares en los campos de batalla, donde se invocaba el Dios de paz y caridad para bendecir las bayonetas de los combatientes que con la ayuda del Todopoderoso pudieran vencer con más facilidad al enemigo; aconsejando la muerte por la victoria, que es paso glorioso al reino de Dios.»⁴⁸

Balbina Pi i Sanllehy, en un altre article a la mateixa publicació, denuncià la persecució i empresonament de treballadors i treballadores, i es preguntava qui estava provocant aquell clima enrarit, de violència i de conflictivitat, per a justificar la repressió:

«¿Por qué motivo se encarcela y persigue a honrados trabajadores, en un pueblo que nada anormal ha sucedido? Esta política la lógica popular la denominaría así: Es que indudablemente alguien debe estar encargado de provocar conflictos desagradables, para dar así cierta beligerancia a cosas que en realidad no existen... La persecución y disolución de las organizaciones legales en circunstancias como las presentes, favorece eminentemente a otras nuevas agrupaciones que, descansando al margen de toda ley y autoridad, se disponen afrontar solemnemente arraigadas responsabilidades, para el bien único de nuestros ideales.

Para hostilizar a nuestros enemigos, hay que buscar la hora oportuna y esta hora creo que no está muy lejos en llegar.»⁴⁹

En un altre article, a la mateixa publicació de *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*, titulat «Sangre en la frente de los hombres que piensan»,⁵⁰ es preguntava: «¿Hasta cuándo, hombres de la justicia histórica, durará ese ambiente de crímenes?».

48 Ibídem.

49 Caída, Libertad. «Alarma injustificada». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 19 de febrer de 1921, p. 3.

50 Caída, Libertad. «Sangre en la frente de los hombres que piensan». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 2 d'abril de 1921, p. 2.

En aquell clima d'assetjament, de detencions i d'execucions, amb la connivència de polítics amb les elits econòmiques, Balbina Pi i Sanllehy fa un cru retrat de les condicions de vida de milers de persones que no tenen cap possibilitat d'incidir en les decisions polítiques. És un article directe, concís, que denunciava el pacte de la fam de les classes hegemòniques que va abocar milers de persones treballadores a viure unes condicions de precarietat extrema, com a estratègia per a imposar noves condicions laborals, encara més draconianes que les anteriors:

«El pan, la lumbre, la luz, falta de continuo a miles de hogares, sin que la queja de los míseros llegue a los verdaderos culpables.

La burguesía saciada de oro y placer, sin contar que el mañana del obrero sea para no comer, retira su negocio, cierra completamente las fábricas y el obrero desfigurado y haraposo no ve más que cumplir su deber.

Sin el sudor de estas frentes arrugadas, sin el cansancio de esos brazos flacos, tu capital —burgués— no habría sido satisfecho... habéis echado al pacto del hambre a millares de trabajadores, ya sabemos que cuando volveréis a abrir vuestras fábricas nos impondréis nuevas condiciones, solo favorables para vosotros...

Y yo me pregunto: ¿hasta cuándo podrá durar el infortunio de los trabajadores?

Hasta que la ola gigante del dolor se desborde e invada a esa podredumbre de la Sociedad, vivos vampiros de la carne esclava.»⁵¹

Perseguida pel seu activisme i escriptura, va viure clandestinament, canviant sovint de domicili i de poble.

Una «arquitectura de la repressió», dèiem, es posà en marxa contra tot intent de canviar l'ordre establert.

51 Caída, Libertad. «Cual mísera caravana...». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. N. 26, 16 d'abril de 1921, p. 6-7.

FEMINISME, UNA PRÀCTICA EN CONSTRUCCIÓ

Balbina Pi i Sanllehy, implicada vitalment en l'intent de transformar la societat, no va deixar de banda les relacions entre homes i dones, unes relacions desiguals, de domini i de submissió.

La defensa del feminisme la va fer des de l'anarquisme per revocar totes aquelles formes de poder que contribuïen a l'opressió de les dones. Defensà el feminisme, però no el que s'associava al sufragisme, ja que no confiava en la participació en les institucions presents. Defensava un feminisme que impulsés la transformació social per fer acabar la submissió. Les dones havien de ser els agents actius del canvi: «Debemos ser nosotras las primeras en tomar parte activa en la lucha.»⁵²

Participà en el debat col·lectiu sobre feminisme, a través de diversos articles publicats a *L'Avenir*, de Sabadell, on va anar desgranant el seu pensament, un pensament que evolucionava a través dels mateixos articles i de la rèplica i discussió amb altres sectors implicats en la voluntat de transformació social. La seva no era una postura tancada, immòbil, fixa; era un pensament desinhibit, un pensament en construcció que matisava i que anava construint a través de diversos articles.

52 Balbina Pi, “Despierta, mujer”, *La colmena obrera*, 16 de gener de 1919, p. 4

Balbina Pi i Sanllehy escrivia des del subjecte femení. En la seva escriptura utilitzava els gèneres, masculí i femení, sense invisibilitzar-los darrere construccions que pretenien incloure la totalitat a través de l'anomenat masculí genèric. Conscient de les diferents experiències en el context social que va viure, quan parlava, volia deixar clar a quins subjectes feia referència. En la mateixa línia, en la seva escriptura no hi havia llocs comuns, era una escriptura sense afectacions i s'esforçava per presentar els temes de la manera més clara possible. Com si hagués seguit fil per randa els consells de Marguerite Yourcenar sobre com escriure:

«Simplemente con lucidez, sin lugares comunes de ninguna clase, sin concesiones a la pereza del lector, sin afectación vulgar, sin jerga de escuela, de capilla... sin concesión hacia la moda de hoy que será ridícula mañana; sin deseo de ofender por el placer de ofender, pero sin dudar nunca en hacerlo si se estima útil; sin sacrificar nada de las complejidades, de los hechos o de los pensamientos, pero esforzándose por presentar éstos lo más claramente posible. El mérito del escritor... se mide en gran parte por su capacidad de expresar lo esencial.»⁵³

A principis del segle xx, el moviment sufragista, especialment l'anglès i també el francès, apareixia a les pàgines de diaris i revistes. El ressò mediàtic d'algunes de les seves accions va aparèixer en publicacions d'arreu, com ara quan Emily Wilding Davison es tirà al peu dels cavalls en plena cursa, al derbi d'Epsom, el 4 de juny de 1913, amb el mocador que duia inscrita la llegenda «Votes For Women», en un intent de donar visibilitat al moviment i difondre el debat sobre el moviment sufragista. Les informacions dels debats i de les accions de les sufragistes europees arribaren amb més o menys profunditat a la premsa catalana i, en concret, a la revista *Feminal*, dirigida per Carme Karr, que publicà diversos articles il·lustrats amb fotografies sobre la detenció de sufragistes per les forces policials.

53 Yourcenar, Marguerite. *Cartas a sus amigos*. Madrid: Alfaguara, 2000, p. 389.

Pocs anys després, el 1917, l'escriptora Caterina Albert i Paradís, coneguda pel pseudònim de Víctor Català, com a presidenta dels Jocs Florals, pronuncià un discurs on deia: «Perque'l problema feminista, com lo problema obrer, es de viva actualitat arréu d'aquest món que, abans de la guerra, en deiem món civilitzat; y axí com lo passat segle restituhí al home sa veritable dignitat humana, es d'esperar que'l segle actual, al plantejar resoltament los problemes de la dona i del obrer, duga en potencia la solució d'aquests problemes... y obre de bat a bat una era nova, pregonament diversa de les passades, a la humanitat, que també serà nova i diversa.»⁵⁴

Hi havia una aspiració a la construcció d'una societat nova i diversa, hi havia esperança, voluntat de crear un món millor i, alhora, confiança que així seria, malgrat la guerra, malgrat la mort, malgrat l'oposició a les reivindicacions sufragistes que l'autora de *Solitud*, en aquell ambient formal i tibet dels Jocs Florals, deixà anar referint-se al moviment feminista: «no hi ha més que una pura aspiració d'estreta justícia; la defensa sagrada del més elemental de tots los drets: lo dret a la vida, a la vida completa, així individual com colectiva.»⁵⁵

Balbina Pi i Sanllehy continuà el debat amb un conjunt d'articles publicats al diari sabadellenc *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*, el 1921. Els signà amb el pseudònim de Libertad Caída i, a través d'ells, desenvolupà i construí la seva línia de pensament sobre el feminisme. No era la primera vegada que tractava el tema. Recordem que, ja el 1919, n'havia publicat un a la premsa badalonina, a *La Colmena Obrera*.

54 Català, Víctor. «Jochs Florals. Fragment del discurs presidencial». *Feminal*. 27 de maig de 1917, p. 2-3.

55 *Ibidem*.

De la sèrie d'articles sobre feminisme publicats a *L'Avenir*, el primer està datat el 7 de maig de 1921 i el titulà «Feminismo. Contestando una pregunta».⁵⁶

Balbina Pi i Sanllehy va organitzar l'article com a resposta a la pregunta formulada per una amiga que anomena amb les sigles L. B., qui li requeria la seva opinió sobre la dona sufragista. L'autora manifestava la seva desconfiança envers les dones sufragistes perquè intuïa que, darrere el moviment, hi havia una «mà tenebrosa» per retrotreure les dones de la gran revolució social. I explicava el perquè de la seva desconfiança:

Convé —diu— que donades les lamentables condicions d'educació de la dona, amb elevadíssimes taxes d'analfabetisme, amb un accés a la formació molt restringit i, alhora, menystenint i sovint ridiculitzant les que hi accedien, la seva participació en les urnes podia ser un factor favorable a la política de la reacció. Per tant, el seu posicionament respecte al sufragisme, tot i no ser una oposició frontal, plantejava dubtes tenint present la nul·la formació de les dones, en termes generals. Ara bé, creu que la participació política de les dones, més enllà de la política parlamentària, es trobaria en la participació pel canvi social.

L'article va generar polèmica, tanta que el següent el titulà amb l'eloqüent «Rectificando».⁵⁷ El tema de la dona sufragista era d'interès capital, reconeixia Balbina Pi, havia generat discussions, debats i posicionaments diversos, i l'autora acceptà de bon grat prosseguir la discussió amb les persones que formaven part de la redacció de la revista. Contenta per la resposta del grup, en el nou article es proposà de ser més justa, clara i comprensible, matisant alguna de les seves manifestacions anteriors.

56 Caída, Libertad. «Feminismo. Contestando una pregunta». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 7 de maig de 1921

57 Caída, Libertad. «Rectificando». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 21 maig de 1921, p. 2-3.

Afirmà amb rotunditat que no era dona amant de cap partit polític erigit en mitjancer entre treball i capital, és a dir, entre «el pueblo que produce y el estado capitalista»,⁵⁸ fossin republicans o socialistes reconstructors, ja que havien estat aquests darrers els que havien donat suport a la política dels governs imperialistes que van votar a favor dels crèdits de guerra durant la Primera Guerra Mundial, i aquí treu el cap alguna de les idees de Rosa Luxemburg.

Tot i no ser dona de partit, es considerava dona política, sense confondre política amb política institucional. La política, per a Balbina Pi, era debat, reflexió col·lectiva i la seva rectificació n'era una constatació. Alineada amb el pensament de Francesc Layret i de Lluís Companys, perquè «mis ideas políticas son de clase, de guerra, de revolución, son ¡rusas!» en línia amb Engels, Liebknecht i Rosa Luxemburg, afirmava que les seves idees eren comunistes autoritàries, en principi, i llibertàries com a finalitat, autoritàries perquè creia en la necessitat de la dictadura del proletariat, però de manera transitòria fins que la revolució proletària estigués fora de perill. Creia en la dictadura del proletariat fins que es consolidés la societat comunista lluny de tot perill interior i exterior, i, un cop aconseguit, donaria pas al comunisme llibertari.

Apel·lava al partit comunista espanyol i als seus principis amb «la misión de difundir entre las masas la conciencia revolucionaria de clases, organizar los medios materiales de acción y dirigir al proletariado en el desarrollo de la lucha.»⁵⁹

Estava per la política de classes i confessava que les primeres manifestacions de les sufragistes li van semblar «muy antipáticas». Ara bé, considerava que les dones havien de tenir els mateixos drets que els homes «claro que sí» però que en els parlaments liberals no tenien futur.

58 Ibídem.

59 Ibidem

El tercer article sobre feminisme publicat a *L'Avenir* el titulà «Feminismo»,⁶⁰ i començava amb un «Amiga B.». Qui devia ser l'amiga B., la dona que hi ha darrere alguns articles signats amb «B», publicats a *Solidaridad Obrera*, o l'amiga B., és Carmen de Burgos, articulista que des de 1902 escrivia la columna «Notas femeninas» a *El Globo* i que analitzava temes com «La mujer y el sufragio» o, el 1906, publicava una columna al diari *Heraldo de Madrid* titulada «El voto de la mujer» on defensava el sufragi femení?

Sens dubte, l'amiga B., feia referència a Carmen de Burgos. «Amiga B.: Siento en el alma no poder estar junto a vuestro lado para luchar por la reivindicación de la mujer»,⁶¹ probablement feia referència a l'entrega d'un document subscrit per un miler de dones amb les demandes consensuades en el Congrés Sufragista celebrat un any abans a Ginebra, i que seria entregat al Congreso de Diputados, segons podem veure en una imatge de la manifestació i entrega de les signatures publicada a *El Mundo Gráfico*, el 31 de maig de 1921.

Balbina Pi i Sanllehy, després de les disculpes, continuava amb una defensa del feminisme llibertari imprescindible per posar fi als costums retrògrads que pervivien. Tots els que afirmen —deia— que la dona no pot igualar-se a l'home intel·lectualment, ho fan per mantenir la dona aïllada del coneixement. Calia deixar pas als drets civils i polítics socials per a les dones; calia suprimir les diferents lleis que coartaven l'accés de les dones a algunes carreres; calia, segons les seves paraules, abolir «las funestas reglamentaciones de la prostitución»; calia trencar el fre que coartava la llibertat de les dones, i donar pas al saber femení, un saber femení que —intuïm— no era només el saber acadèmic, era el saber de la llibertat femenina. Calia també, des de la perspectiva de Balbina Pi, tancar les portes de la bacanal, font de vici i de mort, i sobreentenem que rebutjava una

60 Caída, Libertad. «Feminismo». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 11 de juny de 1921, p. 2.

61 *Ibidem*.

sexualitat basada en el plaer masculí que ignorava i esclavitzava les dones. Calia deixar sentir la veu de les dones llibertàries, continuà, i associar-se, encara que fos circumstancialment, a la veu d'aquelles dones que, a la porta del Parlament, havien fet entrega als diputats i periodistes de les conclusions següents:

«Pedir al Gobierno la igualdad de los derechos civiles y políticos; supresión de las leyes que cierran a la mujer el paso a ciertas carreteras; igualdad como el hombre ante el Código penal; formar parte del Tribunal del Jurado; investigación de paternidad; igualdad ante la ley de hijos legítimos e ilegítimos, ley suprimiendo la reglamentación de prostitución.»

Balbina Pi confirmava que l'amiga B feia referència a Carmen de Burgos, quan deia: «firman estas declaraciones mujeres de alta mentalidad como es la gran escritora Carmen Burgos y otras.»⁶²

En aquells anys, hi havia una confluència de dones que, des de diversos sectors i de maneres diverses, però no divergents, apel·laven al reconeixement de drets de les dones i a l'exigència d'igualtat entre dones i homes davant la llei. I Balbina Pi es mostrà a favor d'aquestes confluències, encara que fos de manera temporal, per a accions concretes.

Ara bé, es preguntava l'autora: què hem de fer nosaltres amb una recollida de signatures de dones conscients? Doncs trametrela a «nuestro amigo y diputado Luis Companys, para que una nuestra petición a la de aquellas mujeres, añadiendo en nuestra petición la libertad de los presos políticos y sociales, restablecimiento de las garantías constitucionales y supresión de las deportaciones ordinarias por las carreteras».⁶³

Les col·laboracions de Balbina Pi al diari *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres* van continuar fins al 1922. En la darrera col·laboració, el

62 Ibídem.

63 Ibídem.

18 de març, amb l'explícit títol «Por la libertad de asociación sacrificuemoslo todo»,⁶⁴ feia una crida a la llibertat d'associació, en el context de repressió i de prohibició sindical enfront l'intent de la patronal de crear la sindicació forçosa que suposava una violació de la llei d'associació. Sobre el sistema automàtic i forçós d'associació que es volia implantar, Balbina Pi i Sanllehy escrivia: «Todos estos sistemas de asociaciones que los sociólogos capitalistas han inspirado llevan como único fin controlar por medio del espionaje dichas asociaciones para castrar oportunamente toda innovación revolucionaria y demoledora de lo viejo y caduco, pudiendo así hacer abortar la gran obra transformadora del verdadero proletariado militante.»⁶⁵

En aquell ambient, salvar la pell, evitar la detenció, es convertí en un objectiu per als milers d'homes i de dones que formaven part de moviments alternatius. Una manera va ser canviar de casa, tornar a canviar de població i, encara, allunyar-se tant com fos possible de Sabadell, tal com ja havíem dit.

I aquí venen a tomb les paraules de Rosa Luxemburg, inspiradora de Balbina Pi i Sanllehy, com ella mateixa ho va reconèixer en diverses ocasions:

«Cuanto más enérgicamente emplee el capital al militarismo para asimilarse los medios de producción y trabajadores de países y sociedades no capitalistas... Quanto más violentamente lleve a cabo el militarismo, tanto en el exterior como en el interior, el exterminio de capas no capitalistas, y cuanto más empeore las condiciones de vida de las capas trabajadoras, la historia diaria de la acumulación del capital en el escenario del mundo se irá transformando más y más en una cadena continuada de catástrofes y convulsiones políticas y sociales que, junto con las catástrofes económicas periódicas en forma de crisis, harán necesaria la rebelión de la clase obrera internacional

64 Caída, Libertad. «Por la libertad de asociación sacrificuemoslo todo». *L'Avenir: Setmanari d'Esquerres*. 18 de març 1922, p. 2.

65 *Ibidem*.

contra la dominación capitalista, incluso antes de que haya tropezado económicamente con la barrera natural que se ha puesto ella misma. El capitalismo es la primera forma económica con capacidad de desarrollo mundial. Una forma que tiende a extenderse por todo el ámbito de la Tierra y a eliminar a todas las otras formas económicas; que no tolera la coexistencia de ninguna otra. Pero es también la primera que no puede existir sola, sin otras formas económicas de qué alimentarse.»⁶⁶

La família de Balbina Pi canvià sovint de residència, una estratègia per evitar les detencions, enmig del clima de militarització progressiva de la societat. I, en aquell entorn, Balbina Pi i Sanllehy, el 1922, celebrà el naixement de la vida i parí la seva segona criatura, Llibertat, que va néixer a Sant Boi.

66 El text de Rosa Luxemburg l'extraiem de la traducció inclosa en el capítol «El militarismo como campo de la acumulación del capital», que correspon a l'edició de *La acumulación del capital* d'Ediciones Internacionales Sedov, 2011.

LA FÚRIA DE LES PARAULES

Balbina Pi i Sanllehy abandonà temporalment les col·laboracions periodístiques. La manca de llibertat d'expressió i els judicis per articles publicats anys abans⁶⁷, van fer-la desistir. Ara bé, no va desistir de participar en mítings. Des de mitjan 1922 fins a l'agost de l'any següent, Balbina Pi i Sanllehy va recórrer diverses poblacions. El 22 d'agost de 1922, va intervenir en una conferència de la Unió de Rabassaires a Sant Boi, ciutat on residia temporalment.

Durant l'any 1923, intensificà la participació en mítings, centrats en la necessitat de la sindicació i la denúncia de la repressió, alhora que clamaven a donar suport als empresonats. El mes de febrer va ser de gran activitat i va recórrer diverses poblacions catalanes.

El 4 de febrer, els diaris anunciaven la convocatòria d'un míting proposat i un acte d'afirmació sindicalista, a Granollers, on va intervenir Balbina Pi, en representació de la Confederació Regional del Treball de Catalunya.⁶⁸

67 Vegeu la nota 3, capítol III.

68 *La Gralla*. 4 de febrer de 1923, p. 6.

El 24 de febrer, va participar en el Teatre Odeó de Sant Andreu, en companyia de Peiró i de Seguí.⁶⁹ Salvador Seguí va ser un dels oradors, tal com podem llegir a la notícia. Pocs mesos després, el setembre, va ser assassinat. La violència i la mort eren cada cop més presents. Amb tot, però, i malgrat la por, no va desistir de prendre la paraula. Era una qüestió de vida o mort. La subsistència col·lectiva o caure sota el terror de les bales dels grups armats.

Els dies 29 i 30 de juny, i 1 de juliol de 1923, se celebrà el II Congrés de la Confederació Regional del Treball de Catalunya, a Lleida. En el míting de clausura, al teatre Camps Elisis de la ciutat, Balbina Pi va intervenir-hi. En aquella ocasió i segons relata la premsa de l'època, «Empieza lamentándose de que en el mitin no se vea la asistencia de mujeres, puesto que igual que el hombre pueden concurrir a todas partes, pero —dice— no he de atacar a ellas, sino a vosotros mismos. A vosotros, porques sois los primeros en mantenerlas alejadas de todos estos actos, sacando una consecuencia de sumisión que, entre otros, da el resultado que yo misma he podido presenciar esta mañana.»⁷⁰

Nova ronda de mítings, el mes d'agost de 1923, a Granollers i a Mataró, on va intervenir, en aquest darrer, al costat de Rosario Dolcet, d'Ángel Pestaña i de Joan Peiró.

El 13 de setembre de 1923, el cop d'estat del capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, va suposar la militarització de l'Estat. El Manifest del militar adreçat al país i a l'exèrcit considerava que feien el cop d'estat ateses les «ansias y el clamoroso requerimiento... de cuantos amando a la Patria» la volien alliberar de «profesionales de la política». I prosseguia: «Basta ya de rebeldías mansas, que, sin poner remedio a nada, dañan tanto y más a la disciplina que esta recia y viril a que nos lanzamos por España y por el Rey.» I per a reblar

69 *La Veu de Catalunya*. 23 de febrer de 1923.

70 «Mitin de clausura». *Acción Social Obrera*. 14 de juliol 1923, p. 4.

el clau: «Este movimiento es de hombres: el que no sienta la masculinidad completamente caracterizada que espere en un rincón.»

Entre la llarga llista de raons amb què pretenien justificar el cop d'estat, hi havia «la indisciplina social, que hace el trabajo ineficaz y nulo... la impune propaganda comunista, impiedad e incultura» i reclamava la confiança en el Directorio Militar, encarregat de mantenir l'ordre públic i el funcionament dels ministeris. El rei Alfonso XIII va nomenar Primo de Rivera president del govern. Es va suspendre la Constitució, es van dissoldre els ajuntaments, es van prohibir partits polítics i sindicats, i es va declarar l'estat de guerra. La CNT va ser il·legalitzada i passà a sobreviure clandestinament.

Pocs mesos després de la proclamació de la dictadura de Primo de Rivera, la família de Balbina Pi es va traslladar encara més lluny, a Alcoi, d'on era originari Gonçal, marit de Balbina Pi. Van viure al carrer de la Sardina, on va néixer la tercera filla, Assutzena, el 1924.

L'estada va durar poc; van retornar a Barcelona i es van instal·lar al barri de la Bordeta, on els carrers feien «olor de classe obrera»,⁷¹ en paraules de Teresa Rebull. La Bordeta era un barri amb concentració obrera que havia crescut a redós de la fàbrica de Can Batlló i que es convertí en un dels nuclis fabrils més importants de Barcelona. El pare treballava a la fàbrica de teixits de can Vila i la mare «anava a mitges, és a dir, feia torns prop de casa». A la Bordeta, a tocar de Sants, la dictadura no havia pogut desfer la xarxa veïnal on les cooperatives i centres de sociabilitat obrera continuaven l'activitat, amb precaucions, això sí, per evitar intervencions institucionals de tota mena, però amb una soterrada i intensa activitat comunitària.

Amb tot, novament, van retornar a Sant Boi durant una breu temporada, on «la mare es va fer llogar per a la collita de la fruita».⁷²

71 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 30.

72 *Ibidem*, p. 33.

I altra vegada cap a Barcelona, al carrer Diputació, «en un pis gran i ample», davant l'escorxador. Com que el pis era gran, van acollir Helios Gómez, pintor, cartellista, poeta, que hi va viure un temps després de ser alliberat de la presó i també hi vivia Àngel Abella, periodista.

«Vaig percebre també la Dolcet —sindicalista— entrar i sortir de pressa.»⁷³ Amb Rosario Dolcet, ja s'havien trobat a Sabadell, on havia anat a treballar des de la seva Vilanova i la Geltrú natal, i havia participat activament en la vaga de teixidores de 1913. El 1918, poc després de la vaga de subsistències, va participar en una jornada literària en què també va intervenir Balbina Pi, organitzada pel grup sindicalista de Sabadell, en el saló de la Federació Obrera. En el moment de la retrobada a Barcelona, Rosario Dolcet treballava en una fàbrica tèxtil del barri del Clot. Cap a mitjan anys vint, la Dolcet sovintejava el local del carrer de Mercaders, 25 —avui desaparegut—, on havia tingut la seu el diari *Solidaridad Obrera* i, allà, amb la creació del Grup Femení Anarquista, s'aplegaren, entre d'altres, Llibertat Ródenas, Antonia Maymón, Josefa Miralles, Àurea Cuadrado⁷⁴ i, probablement, en alguna ocasió també hi podria haver anat Balbina, tot i que la seva disponibilitat de temps era escassa, entre d'altres motius, per tenir tres criatures, alguna d'elles encara petita.

Balbina Pi i Sanllehy confiava i va potenciar la trobada entre dones. Així, els anys que viu a Barcelona, crea l'Agrupació Femenina Anticlerical,⁷⁵ vinculada a l'Ateneu Republicà d'Hostafrancs o Círcol Republicà Federal Ibèric, com abans, quan vivia a Sabadell, havia participat en Mujeres Republicanas del Círcol Republicà Federal. Espai de trobada, per fomentar la participació de les dones en tots els àmbits de la vida i, també, com a espai de seguretat i de força, davant

73 Ibídem, p. 40.

74 Agraeixo la informació facilitada per Manel Aisa Pàmpol.

75 Castells, Andreu. *Sabadell, informe de l'oposició: annex per a la història de Sabadell*. Sabadell: Riutort, 1975-1983, p. 20.64.

la misogínia imperant en les organitzacions mixtes, tal com va denunciar en molts dels seus articles i intervencions públiques.

La dictadura no posà remei a l'increment dels preus de les subsistències i, per tant, a la millora de les condicions de vida. Els jornals eren baixos i els preus de les subsistències, alts. El 1925, Balbina Pi i Sanllehy publicà l'article «Las subsistencias son caras para el obrero» a *Solidaridad Proletaria*, òrgan de la Confederació Regional del Treball de Catalunya i portaveu de la CNT.⁷⁶ Tot i no fer referències explícites, qüestionava el que, probablement, eren xifres oficials sobre els ingressos setmanals de treballadors i treballadores. Balbina Pi es preguntava: «¿Ganamos en España 75 o 100 pesetas semanales todos los obreros?»⁷⁷ La resposta era taxativa: no, i es detenia en els rangs de les setmanades. Un 25 % arribava a cobrar les 75 o 100 pessetes setmanals, però el 75 % restant oscil·lava en setmanades d'entre 60 i 25 pessetes. Menjar, potser podien menjar, però, a banda de l'alimentació, calia pagar el lloguer, que tenia un creixement desorbitat, també l'impost d'inquilinat, les cèdules i altres imprevistos.

L'accés a l'habitatge s'havia convertit en un problema social. Segons la llei, al cap de tres mesos de no pagar el lloguer, «se le echa a la calle», un fet que s'agreujà en aquell moment precís, ja que, segons Balbina Pi, «somos el 60 por 100 los obreros y obreras —continua utilitzant els dos gèneres— que estamos sin trabajo».⁷⁸

76 Pi, Balbina. «Las subsistencias son caras para el obrero». *Solidaridad Proletaria. Órgano de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña y portavoz de la CNT*. 14 de febrer de 1925, p. 3.

77 *Ibidem.*.

78 Pi, Balbina. «Las subsistencias son caras para el obrero». *Solidaridad Proletaria. Órgano de la Confederación Regional del Trabajo de Cataluña y portavoz de la CNT*. 14 de febrer de 1925, p. 3.

Per a molts, per a moltes, l'única alternativa, en paraules de Balbina Pi, era l'emigració: «Sabed que en España emigran centenares de obreros por no poder comer.»⁷⁹

L'article va ser reproduït també a la premsa anarquista menorquina, *Fructidor. Periódico de Cultura y Sociología*, òrgan de la Federació Obrera de Menorca i portaveu de la Confederació Regional de les Balears, el 21 de febrer de 1925.

Les institucions públiques s'havien desentès del problema de l'habitatge popular i deixaven les mans lliures a promotors privats, tot i que la legislació imposava als ajuntaments que tenien manca d'habitatges la construcció de cases a bon preu per a col·lectius amb pocs recursos. No va ser fins a finals de la dictadura que, a la ciutat de Barcelona, el Patronato de la Habitación construï quatre conjunts de cases barates, en els marges de la ciutat, una solució que poc va pal·liar els dèficits existents.

Dèiem que la dictadura no havia pogut destruir la profunda vida comunitària als barris on la presència de la CNT havia estat intensa. Les xarxes creades durant els anys anteriors, més enllà del sindicat, van continuar teixint relacions estretes, potenciades també pel veïnatge, on la CNT derivà l'acció col·lectiva durant la clandestinitat.

Un dels espais que van perviure van ser les cooperatives sorgides per garantir l'accés als aliments i als béns de primera necessitat a un preu més assequible. A través de les cooperatives —en paraules de Chris Ealham—, els cenetistes van continuar tenint moltes connexions als barris, de manera que el nexa entre el sindicat i la comunitat va sobreviure.⁸⁰

El 20 de gener de 1928, Balbina Pi i Sanllehy publicà l'article «La Mujer en la cooperativa»,⁸¹ que signà amb el seu nom, a la revista *Ac-*

79 Ibídem.

80 Ealham, Chris. *La lluita per Barcelona. Classe, cultura i conflicte (1898-1937)*. Barcelona: Virus, 2022, p. 133..

81 Agraïxo a Félix Bota Rodríguez, de l'Arxiu de Palafolls, la referència.

ción Cooperatista, l'òrgan de la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya, amb gairebé vint anys d'existència. En aquell moment, el director de la revista era Joan Coloma Chalmeta, fill d'una de les impulsores de les cooperatives a Catalunya, Micaela Chalmeta.

Balbina Pi i Sanllehy entenia les cooperatives com una alternativa per substituir vells models de distribució econòmic-social, un mitjà per crear una alternativa al sistema de distribució capitalista, una resposta equitativa a l'aspiració de les classes proletàries d'una distribució econòmica més justa. Balbina Pi aollí l'ideari de Micaela Chalmeta, per a la qual cooperar era assecar el capitalisme dominador en les seves fonts.⁸²

Per a Balbina Pi, les cooperatives eren espais de convergència ideològica, al marge d'idearis polítics, socials i religiosos, i era aquesta diversitat de les persones que les conformaven el que les convertia en un espai obert, un espai de confluències per a construir una economia col·laborativa, que es configurava com una alternativa social.

Les cooperatives, la majoria de les quals eren de consum, però també n'hi havia algunes de producció, feia molts anys que s'havien implantat en diferents barris de Barcelona i d'altres poblacions, també a Sabadell. Micaela Chalmeta va ser, ho dèiem abans, una de les implicades en la difusió de l'economia col·laborativa, a través de la traducció i difusió d'obres cabdals com la de la cooperativista britànica Alice H. Enfield⁸³ i de la participació activa en la creació de cooperatives i dels seus òrgans de comunicació.

Si en la primera part de l'article Balbina Pi defensava l'organització cooperativista, en la segona, abordà el tema de la misogínia en les cooperatives. Tot i que eren espais de participació de dones i d'homes, especialment de dones, ja que eren elles, en la majoria dels

82 Dalmau Torvà, Marc; Miró i Acedo, Ivan. *Les Cooperatives Obreres de Sants (Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939))*. Barcelona: La Ciutat Invisible, 2010, 2a edició, p. 19.

83 *Ibidem*.

casos, les encarregades de les economies domèstiques i de comprar i de cuinar, i també participaven de les feines organitzatives de les cooperatives, quedaven al marge dels òrgans de decisió en la majoria dels casos, no per voluntat pròpia, sinó per la resistència a incorporar-hi dones.

I, en la darrera part de l'article, l'autora no s'estava de criticar Schopenhauer per menystenir les dones, a les quals havia qualificat d'«un lindo animal de larga cabellera» i que podríem entendre com una crítica velada als col·legues cooperativistes.

Balbina apel·lava a l'experiència que, durant la gran guerra, havien demostrat les dones, en tots aquells oficis que abans exercien homes. La guerra havia posat al descobert les habilitats de les dones, «Mujeres mecánicas, movilizando el torno y el molde en el taller y en la fundición», dones conductores; dones que havien aportat enginyoses iniciatives d'estabilitat social. I també les creadores d'art, literatura, poesia, filosofia; les dones s'havien manifestat en totes les branques del saber «tan pronto como las trabas que se lo impedían han caído». ⁸⁴

«Todo esto, que es una verdad evidente, nos muestra que en todos los órdenes de la vida un amplio camino se ofrece a la mujer, y al entrar en esta ruta debe hacerlo pensando en sus derechos, hasta hace poco denegados y escarnecidos; pero también, en sus deberes, que son inmensos dado su papel fundamental en la sociedad y en la vida.»⁸⁵

Aquells espais de sociabilitat i d'economia alternativa també desenvolupaven activitats socials, educatives, culturals, lluny dels cir-

84 Pi, Balbina. «La Mujer en la cooperativa». *Acción Cooperatista: Órgano de la Federación Regional de Cooperativas de Cataluña*. Año 19. N. 246, 20 de gener de 1928, p. 2.

85 Pi, Balbina. «La Mujer en la cooperativa». *Acción Cooperatista: Órgano de la Federación Regional de Cooperativas de Cataluña*. Año 19. N. 246, 20 de gener de 1928, p. 2.

cuits i valors de la burgesia. Teresa Rebull recordava les pràctiques culturals alternatives que es practicaven tant en l'àmbit domèstic com en el col·lectiu: «A casa fèiem nudisme integral abans i després del 1931. Menjàvem pa integral i els condiments salats i picant eren exclosos de la taula, com ho era el vi. Menjàvem alls i bevíem aigua amb llimona... Cada cap de setmana anàvem a banyarnos a Castelldefels, a Gavà, a Sant Feliu de Guíxols, a Santa Cristina.»⁸⁶

86 *Ibíd.*, p. 57.

CULTURA I LLIBERTAT, UN BINOMI INSEPARABLE

El 14 d'abril de 1931, l'alegria esclatà a casa de Balbina Pi i Sanllehy. «El dia de la proclamació de la República hi hagué un desbordament de felicitat, plors i abraçades»,⁸⁷ escriu la filla de Teresa Rebull.

La felicitat, l'alegria i l'eufòria van travessar murs i façanes, i s'estengueren per places i carrers en una celebració col·lectiva. La CNT va donar suport al nou règim i el diari va rebre la República com el triomf de «la voluntat del poble».⁸⁸ Les institucions es van reorganitzar i va començar la redacció de la nova Constitució que va reconèixer el dret de vot per a les dones. Per primera vegada, doncs, es reconeixia el sufragi universal a l'Estat espanyol.

Aquell mateix any, Balbina Pi i Sanllehy s'acostà al sector faista de la CNT. La Federació Anarquista Ibèrica advocava per una cultura anticapitalista i antijeràrquica. El moviment anarquista, en paraules de Chris Ealham,⁸⁹ es debatia per l'acció violenta per col·lapsar la capacitat de les forces de l'ordre i, alhora, estava formada per grups diversos que incloïen pacifistes, esperantistes, naturistes, grups i

87 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 60.

88 *Solidaridad Obrera*. 14 d'abril de 1931.

89 Ealham, Chris. *La lluita per Barcelona. Classe, cultura i conflicte (1898-1937)*. Barcelona: Virus, 2022, p. 203.

companyies de teatre... Una cultura que s'havia anat gestant al llarg dels anys i que travessava sectors de les classes populars.

En aquell moment de creativitat en tots els ordres —social, polític i cultural—, Balbina Pi i Sanllehy trobarà el seu mitjà d'expressió en el teatre. Ara que la República es convertia en una esperança, on les urgències per l'activisme contra la repressió dels anys anteriors i la fugida i canvi constant de domicili havien estat una certa garantia per evitar detencions, Balbina Pi podia dedicar-se plenament a allò que més li agradava: el teatre. I de 1931 a 1936, instal·lada a Sabadell, s'hi dedicà tant com va poder.

El teatre s'havia convertit en una eina de formació cultural per a les classes populars des de finals del segle XIX. La mateixa Teresa Claramunt va fer incursions en el teatre. Va escriure l'obra *El mundo que nace y el mundo que muere*, representada a Barcelona per la Compañía Libre de Declamación Felip Cortiella, 1896.

Pel que fa a la dedicació al teatre de Balbina Pi i Sanllehy, Teresa Rebull ens dona detalls de l'activitat teatral de la seva mare: «A Sabadell, treballà amb l'Agrupació Carbonell, de molt prestigi; a l'Acadèmia Catòlica, al Casinet de la Creu Alta; a la Cooperativa del carrer del Sol; a l'Esbarjo del carrer Montserrat; al Centre Republicà Federal del carrer Jardí... Va fer *Maria Rosa*, *Terra baixa*, *La llar apagada*, *El lliri d'aigua*, *La fosca*, etc. Treballà sovint amb Florinda Bruguera, actriu sabadellenca.»⁹⁰

En alguna ocasió, mare i filla van actuar plegades. Ambdues van participar en l'obra *La xacolatereta*, de la companyia Carbonell, representada al Teatre Sociedad Coral Colon, el 31 de desembre de 1933.

Balbina Pi i Sanllehy també actuà al costat de la seva filla Llibertat a l'obra *Madame*, representada al Cercle Republicà Federal de Sabadell. El diari *El Diluvio*, que va fer una crònica de la representació teatral, explicava: «El mayor afán de esa formación artística

90 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 55.

ha consistido en dar a conocer al público asiduo de sus sesiones, la producción moderna, y especialmente la de autores nuevos.»⁹¹

Al llarg de l'any 1935, Balbina Pi i Sanllehy participà en diverses representacions teatrals, amb les quals aconseguia un sobresou. A banda de les actuacions remunerades, també participà en sessions solidàries, com ara en l'obra *La bona gent*, que es representà al Teatre Euterpe de Sabadell, a profit del Segell Pro-Infància, al costat de Pepeta Fornés, Antònia Baró, Dolors Pla, Dolors Ribas i els actors Pere Martí i Ramon Monistrol, entre d'altres.⁹² Encara el curs 1936-1937, Balbina Pi i Sanllehy apareix a l'Anuari del curs 1936-1937, publicat per la Institució del Teatre de la Generalitat de Catalunya, al costat de les actrius Francisca Soler, Caterina Fontova i Roseta Cazorro, entre d'altres.⁹³

Durant els anys republicans, no hem trobat articles de Balbina Pi i Sanllehy, immersa, com dèiem, en les activitats teatrals. Les referències biogràfiques que coneixem són gràcies a les aportacions de Teresa Rebull, que escriu:

«Després de la victòria de les esquerres, el 1936, la meva mare pren la determinació de fer-me entrar a treballar a la Generalitat. Mai no havia demanat res per a ella, malgrat l'amistat que la unia amb Lluís Companys, president de la Generalitat de Catalunya... Vaig entrar a treballar a la casa gran. Ens rebé el president Lluís Companys mateix i ens presentà el nostre insigne poeta Gassol. La gestió donà bon resultat, i vaig entrar com a secretària a la Conselleria de Treball: el meu patró fou Martí Barrera, conseller de Treball.»⁹⁴

Gràcies al relat de la filla, sabem que Balbina Pi es va implicar en la clínica Eucaliptus de Sabadell, que havia estat dirigida per religi-

91 *El Diluvio*. N. 292, 7 desembre 1935, p. 10.

92 *La Veu de Catalunya*. 16 febrer de 1935, p. 8.

93 Institució del Teatre de la Generalitat de Catalunya. Anuari del curs 1936-1937. P. 62.

94 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 72.

oses abans de la rebel·lió militar. La clínica es va transformar en un hospital per a ferits de guerra.⁹⁵

El juliol de 1936, l'esclat de la Guerra Civil trastocà les expectatives vitals i forçà un nou canvi de residència familiar. Abandonaren Sabadell i es traslladaren a Barcelona, aquesta vegada al carrer Avinyó, a tocar del carrer Ample.

A mesura que passaven els mesos i, especialment, a partir de 1937, les dificultats per subsistir s'aguditzaven. Costava de trobar aliments i la ciutat patia bombardejos de l'aviació alemanya i italiana. Els insurgents van posar en pràctica el bombardeig sistemàtic de ciutats i pobles. Si, en altres guerres, els objectius prioritaris eren de caràcter militar, les tropes franquistes van convertir la població civil i les infraestructures de la vida quotidiana en objectiu de les bombes. Es vivia en un clima de terror i a punt d'entrar al refugi en qualsevol moment del dia i de la nit, recordava Teresa Rebull.

D'una banda, el terror, de l'altra, la fam. En aquest sentit, la revista *Emancipación. Órgano Quincenal del Secretariado Femenino del P.O.U.M.*, el 20 de febrer de 1937, publicà a l'article «Las colas del pan. Problemas de la Revolución y no maniobras políticas»: «La guerra dura desde hace siete meses; se padece escasez de víveres. Faltan patatas, leche, carne y algunas cosas más. Hace días que escasea el pan en Barcelona. Entre las mujeres que durante largas horas hacen cola ante las taonas se encuentran nuestras camaradas que tratan de hacer comprender a las demás mujeres, en forma tranquila y objetiva, los motivos de la falta de víveres... lo que está en juego en esta revolución y en esta guerra.

A estas mujeres cansadas, nerviosas y en general políticamente de ideas confusas, se acercan también mujeres del P.S.U.C. En lugar de darles explicaciones... formulan exigencias reaccionarias. “Más pan y menos comités” se lee en sus pasquines. ¿Quiere decir esto que los comités tengan la culpa de las dificultades económicas?

95 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 85.

Las mujeres del P.O.U.M. estamos convencidas de que la falta de pan es debida principalmente a que no tenemos realmente comités revolucionarios elegidos en todo el país...

LAS MUJERES DEL P.O.U.M. ESTÁN DISPUESTAS A PRESCINDIR DEL PAN SI LA REVOLUCIÓN LO EXIGE. PERO ANTES ES NECESARIO QUE SE NOS DEMUESTRE QUE LA ESCASEZ NO ES DEBIDA A DESCUIDOS ADMINISTRATIVOS O A INCOMPETENCIA.»⁹⁶

El conflicte que desvetllava l'article entre el PSUC i el POUM, es va viure de manera intensa a casa de Balbina Pi i Sanllehy. Gonçal Soler, el marit i pare, s'acostà als plantejaments del PSUC. La filla Teresa Rebull, ja militava al POUM, partit que apostava, segons les paraules de Teresa Rebull, pel «socialisme revolucionari amb tot el sentit social i humanitari, contra l'enganyifa d'un socialisme totalitari i inhumà». A causa de les divergències polítiques entre pare i filla, Teresa Rebull va abandonar la casa familiar del carrer d'Avinyó i, amb el seu company, Pep Rebull, van anar a viure al carrer de Pàdua, a un pis de Joaquim Maurín. Només Balbina sabia on vivien; al pare, mai no l'hi van dir. La mare, segons explica la mateixa Teresa, desenganyada i cansada de tantes lluites dintre mateix de la CNT, s'allunyà de la política per la repressió iniciada contra el POUM i la CNT.⁹⁷

Aquell conflicte polític, que es va viure de manera intensa al nucli familiar, tenia el seu correlat a escala col·lectiva en la manera de dirimir les estratègies davant el conflicte bèl·lic que es debatien entre fer la revolució i guanyar la guerra, o guanyar la guerra, com a prioritat. El debat va tenir la màxima expressió el maig de 1937.

96 «Las colas del pan». *Emancipación. Órgano Quincenal del Secretariado Femenino del P.O.U.M.* Barcelona, 20 de febrer de 1937, n. 1, p. 3.

97 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 88.

Els fets de maig de 1937, en paraules de Noam Chomsky,⁹⁸ liquidaven el progressiu desmantellament de la revolució, que va comportar el desmantellament dels comitès locals, la substitució de la milícia per l'exèrcit convencional, i revertien les collectivitzacions, fet que suposava el restabliment del sistema social i econòmic anterior.

Aquell maig de 1937, Teresa Rebull va ser detinguda i conduïda a una txeca de la via Laietana, situada davant de la comissaria de la Via Laietana, després d'haver estat interrogada. A la txeca, va coincidir amb Maria Teresa Garcia Banús, més coneguda per Teresa Andrade, directora de la publicació que hem citat abans, *Emancipación*.

Els de casa buscaven la Teresa per tot i el seu pare, que «encara era del PSUC i, malgrat que m'havia fet la punyeta per ordre del partit», va fer gestions per tal de localitzar-la. Finalment, la van deixar en llibertat.

La dificultat de trobar aliments i els bombardejos sistemàtics de la ciutat van fer prendre la decisió a Balbina Pi d'abandonar Barcelona. Amb les dues filles adolescents, Llibertat, de salut precària, i Assutzena, marxaren cap a Palafolls. A la casa del carrer Avinyó, es va quedar la seva germana Magdalena. A Palafolls, van viure a casa del senyor Genís, un home vell que no podia treballar la terra. Elles li feien la feina a canvi de l'estada a casa seva.

Les tropes franquistes van entrar a Palafolls el vespre del 31 de gener de 1939. Van emplaçar artilleria i morters. L'exèrcit republicà disparava des del castell de Sant Joan a Blanes. Van estar dos dies clavats a Palafolls, fins que el segon dia va caure la resistència de Blanes.

Un testimoni de l'època, Jordi Amat i Teixidó,⁹⁹ explicava que, amb les tropes franquistes, van entrar molts italians: «Mentre desfila-

98 Chomsky, Noam. *Sobre l'anarquisme*. València: Sembra Llibres, 2021, p. 69.

99 Agraïxo a Fèlix Bota Rodríguez, de l'Arxiu de Palafolls, la referència i diverses informacions sobre Palafolls durant la Guerra Civil, així com l'interès en tot allò que feia referència a Balbina Pi i Sanllehy. Gràcies.

ven o passaven per davant, per darrere de casa, n'hi havia uns quants que ens robaven les gallines i els conills... Al Molí de la Pedrera, que el van fer servir de presó, hi entraven els que agafaven presoners i els duïen allà. La tropa era als barracons.»¹⁰⁰

Els canons antiaeris van quedar a Palafolls. Es calcula que gairebé 1.000 homes de tropa van restar a la població durant quatre o cinc mesos.

Balbina Pi i Sanllehy i les dues filles petites restaren a Palafolls. Teresa Rebull havia marxat a l'exili. En les seves memòries, precisa: «Quan van entrar els feixistes, la mare i les meves germanes vivien a casa d'en Genís... Del meu pare no se'n tenien noves...»¹⁰¹

La mare —continuem amb la veu de la Teresa— va cremar el carnet de la CNT. Els feixistes italians van anar a trobar Balbina i li van demanar que els fes el dinar amb tot el que ells li donaren. No se sabia, però s'ho podien imaginar, d'on sortia tot l'aviram que li portaven per dinar, fins i tot algun cabridet. Amb la gana que passava la població civil, aquells àpats mastodòntics dels feixistes regiraven els budells. Les germanes i la mare, a més de l'obligació de preparar el dinar sense cap mena de remuneració, collien patates des que sortia el sol fins que es ponía; també collien avellanes, quan n'era el temps, i en rebien un quilo com a salari. Altres vegades collien olives, en ple hivern, gratant la terra, «car els diners de la República no valien», explicava l'Assutzena a la seva germana Teresa Rebull.

No podien tornar a Sabadell: cercaven Balbina viva o morta.¹⁰² El pare era a Barcelona, decidit a exiliar-se, però, un cop a la frontera, tornà enrere... No es resignava a marxar sol. El van detenir i va anar

100 Amat i Teixidó, Jordi. *Vivències de la República i de la guerra civil a Palafolls (1931-1939)*. Barcelona: Marrè, 2007.

101 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 136.

102 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 138.

a la presó Torre Pansa, a Sabadell, el 19 d'abril de 1939.¹⁰³ Durant aquell període, Balbina i les filles van poder posar-s'hi en contacte a través de cartes i també van visitar-lo en més d'una ocasió, tal com ho revelen les cartes que la família ens ha facilitat, transcrites en una llibreta que Gonçal va anar escrivint quan estava empresonat. Totes les cartes passaven per la censura —segons anotació manuscrita de Gonçal—; totes elles, no cal dir-ho, estaven escrites i transcrites en castellà, i al final, al costat de la data: «Año de la Victoria».

La primera que es conserva de Balbina està datada el mes de juny de 1939.¹⁰⁴ Li escriu que està bé, malgrat el «pobre corazón que, de vez en cuando hace de las suyas». Balbina tenia una malaltia cardíaca que s'havia manifestat amb anterioritat. Les nenes, li comunica, estan tristes, però bé, i que van tirant com poden, «que ya es mucho».

En una altra carta, com a resposta a una missiva escrita per Gonçal, Balbina escriu: «Me dices que yo he dicho que nunca has sido mío. Podría, con buenos argumentos, mostrarte lo que quiere decir «mío», bajo mi punto de vista». Balbina, tot i entenent que hi ha diverses interpretacions dels sentiments, li proposa que ja ho discutiran un altre dia, que no és el moment. Després de viure separats alguns anys i de la distància emocional entre els dos, segons explicava Teresa Rebull, les paraules de Balbina Pi cobren sentit: «Tú dices que me quieres, que me has querido siempre. Bien, cuando salgas ya me lo demostrarás», paraules d'un pragmatisme aclaparador. I acaba desit-

103 Segons informació facilitada per Josep Antoni Pozo, «Gonçal Soler va ser detingut i empresonat a Sabadell, el 19 d'abril de 1939; el març de 1940 va ser alliberat; va ser processat de nou i va ingressar altra vegada a la presó de Sabadell el 21 de febrer de 1941, i després va ser traslladat a La Model de Barcelona. El 9 d'octubre de 1942 fou sotmès a un consell de guerra sumaríssim i fou condemnat a 20 anys de reclusió major. El 25 de gener de 1944 se li concedí la llibertat condicional», segons consta en el llibre de l'autor *Sota el pes de la Victòria. La repressió franquista a Sabadell durant la immediata postguerra: els consells de guerra sumaríssims* (pendent de publicació).

104 Totes les citacions procedeixen de la llibreta que conserva la família Rebull.

jant-li un bon dia de Nadal i li tramet salutacions de la seva germana i d'amics del poble. La carta està datada el mes de desembre de 1939.

Abans, el 24 de juliol del mateix any, Susi, una de les filles, explica al pare que esperen amb ànsia el dia del judici, amb l'esperança que serà alliberat i «todos nos podamos integrar al trabajo», fet que denota que la precarietat de recursos envaeix el nucli familiar.

Pocs dies després, Balbina escriu a Gonçal que les nenes l'han anat a veure, però que, com que no estava prevista la comunicació, no les han deixat passar i l'insta que «Cuando les escribes, les dices el día exacto y no harán el viaje en balde, pues ya sabes que es el viaje caro y se debe aprovechar». A la mateixa carta, una notícia: «Gonzalo, ya no tenemos piso, pues como no podíamos pagar, me echaron a fuera. Ya ves, nuestro hogar deshecho otra vez». No va ser un fet excepcional. Aquesta era una realitat que afectà moltes, moltíssimes famílies: la pèrdua de l'habitatge per no poder pagar el lloguer. La casa del carrer Avinyó deixava de ser la casa de Balbina. En la mateixa missiva li comunicava que havia rebut carta de la filla Teresa i el seu marit, que li donaven records. Malgrat les divergències amb el pare i el trencament de les relacions, en saber que el pare estava a la presó, no deixà de recordar-lo. Teresa havia marxat a l'exili, a França, amb el marit, on va refer la vida i es va quedar a viure de manera permanent.

El setembre de 1939, Balbina escriu amb un to que té molt de «riña»: «Creo que, haciendo de tripas corazón podrías escribirles (a les filles) un poco más optimista». Alhora, li fa saber que Susanita perd pes, està molt prima, el dolor i el sofriment repercuteixen en el seu cos. Balbina està espantada i torna a insistir que escrigui cartes animoses per a no desanimar-les més.

Una nova carta per dir-li que l'estima molt, que té ganes de veure'l i que les nenes estan bé, «únicamente la Susi está un poco delicada a consecuencia del trabajo en la tierra».

El mes d'octubre, Balbina envia una carta d'amor a Gonçal, amb alguna recriminació: «Te he llegado a querer tanto, Gonzalo... Por mi ingenuidad, yo te consideraba sumamente diferente de los demás hombres», però «he sabido aventurillas tuyas, las que me parecen injustas. Pero me he convencido de que todos los hombres sois igual, y he sacado la conclusión de que esos males no tienen remedio.

Ahora que ya empezamos a ser viejecitos, forzosamente habremos de contentarnos en mirar esos árboles frondosos que hemos hecho crecer con nuestra savia» i li manifesta l'esperança que «seas mío espiritualmente y que al parecer no lo has sido siempre materialmente».

El 2 de desembre de 1939, Balbina Pi escriu a Gonçal: «no sé cómo mis fuerzas resisten a tanto». Fa un munt de mesos que està empresonat i Balbina es lamenta que no puguin fer-li arribar tot el que necessita. Tot i ser la mateixa de sempre, tant moralment com materialment, ha empitjorat físicament: «... cuando salgas de la cárcel encontrarás una mujer envejecida, pero con una alma grande para hacerte olvidar todas las penas que estás pasando». També li fa saber que ha rebut carta dels amics de fora —imaginem que és la filla i el seu company—, «y nos mandan muchos abrazos para ti; supongo que los aceptas ya que ellos no te olvidan ni un solo momento».

L'altra filla, Llibertat, ara anomenada Berta, escriu al seu pare el 14 de febrer de 1940, responnent a la pregunta que li havia fet sobre la seva dedicació l'art. En les condicions presents, l'art, el seu art ha mort, no del tot, però sí aquell que immortalitzen la Duncan, la Paulova i tants d'altres, però confia que tornaran i que hi haurà temps per a reviure'ls. I, com la seva mare, Llibertat també és una apassionada del teatre i des de fa quinze dies ha pogut tornar-hi, assajant l'obra *Madre Alegría*, que es representarà properament i, malgrat ser una obra en castellà, creu que no ho fa tan malament, ja que actua al costat de bones actrius.

Balbina escriu al marit en un to directe, sense concessions, el 4 de gener de 1940: «Querido Gonzalo. Bien seguro que me has contes-

tado sin meditar, si no fuera así ¿cómo se explica el sinfín de barbaridades que en la tuya expresas.» Tot sembla indicar que Gonçal es troba al límit, fins i tot amenaça amb la mort. Balbina respon contunentment: «Te ruego también, querido Gonzalo, me pidas perdón por las cosas que me has dicho, pues en tu interior, abarcando un corazón tan grande como el tuyo, es imposible que escribas cosas así.» I l'anima a continuar, amb la confiança que serà alliberat. Li parla de les filles, Berta, més animosa, i Assutzena, més reservada, es pren la vida amb més gravetat i confia que els sortirà alguna feina.

Un mes després, el 4 de febrer de 1940, nova missiva de Balbina a Gonçal per fer-li saber que les han acomiadat de casa Ginés, on vivien a Palafolls. Han perdut la casa de Barcelona, han perdut la feina i la casa on vivien a Palafolls. Amb tot, i malgrat la desesperació, no vol transmetre el neguit al marit, ans al contrari: «ten por bien seguro que nos sostendremos con valentía y con la mente fija en ti». Després li diu que les nenes l'aniran a veure el dimecres i passa a fer-li la relació del que té: «De gallinas me quedan dos, no sé qué hacer de ellas. La cabra tendré que venderla porque no sé dónde poner(la). En fin, que le vamos (a) hacer.»

Durant tot l'hivern, no han pogut treballar ni un sol jornal al camp, «y este mundo sin entrañas no perdona que vayamos vestidos en tanto nos muramos de hambre». Per primera vegada, intuïm una Balbina desfeta, sense esperança, sense saber cap a on tirar. La «impietat» del nou règim, de les noves relacions socials on la delació està a l'ordre del dia, sense xarxa comunitària, amb tots els espais de recer clausurats i la vida col·lectiva prohibida, on trobar feina és gairebé impossible si no s'és addicte al nou règim, en aquest marc polític i social creat pel franquisme, Balbina no troba la manera de sortir-se'n. Viu envoltada d'impietat. No l'entén, no accepta la falta de compassió.

«Perdona que éstas letras vengan en vez de proporcionarte alegría a empañar la poca que debes tener; pero es preciso que sepas (en parte) nuestra situación, pues yo no sé mentir-te». Aquest «en parte» deixa entreveure que la situació era molt més dramàtica del que li

explica a la carta. Enmig d'aquell panorama desolador, les filles es converteixen, per a Balbina, en la seva única il·lusió; li transmeten la força per a continuar vivint. I és Balbina, malgrat tot, qui dona ànims a Gonçal, que sovint perd les esperances. «La Sociedad impone reglas demasiado estrechas para los espíritus libres.»

I a la darrera carta, el 26 de febrer, Balbina escriu a Gonçal que ja han començat a treballar. Li envia l'adreça de Teresa i insisteix que els escrigui. I, a continuació, fa una reflexió sobre la pràctica de l'art: «Referente al Arte, ¡ay hijo! siempre te ha parecido que soy yo la que triunfa en ese sentido. Yo lo único que he hecho es aceptar los deseos de nuestros hijos, que es el único bien que les podemos hacer. Si ellas quieren el arte, pues que sigan el arte. ¿Que se quieren casar? Pues que se casen. En buena hora querido, que tú y yo también lo hemos hecho y de ello yo no me arrepiento a pesar de los celos que tanto te han atormentado. Me perdonas ¿verdad?»

La llibertat que tant va defensar Balbina Pi i Sanllehy al llarg de la seva vida, també la va preservar per a les decisions de les seves filles i lluità per la llibertat del seu marit: «Susana ha hablado ya con todos los señores que le has indicado y todos absolutamente harán lo que sea necesario, siempre en el terreno de la verdad, por ti. Estate bien tranquilo, Gonzalo, que yo tengo fe en que pronto nos podremos abrazar.»

“LA SOCIEDAD IMPONE REGLAS DEMASIADO ESTRECHAS PARA LOS ESPÍRITUS LIBRES”

La frase que encapçala l'article va ser escrita per Balbina Pi i Sanllehy en una carta a Gonçal Soler, quan era a la presó. Balbina i les filles havien perdut la casa i la feina a Palafolls. També havien perdut la casa del carrer Avinyó amb balcons al carrer Ample, per no poder pagar el lloguer. El franquisme pretenia aniquilar els esperits lliures, des de la ideologia, des de la cultura, des de la fam. Els articles i la fúria de les paraules havien emmudit. Balbina Pi, de moment, optà pel silenci públic, si és que es podia optar.

Poc sabem de com van poder subsistir en aquella Barcelona desfeta per la guerra. La vida era precària.

Una de les filles, Teresa Rebull, era a l'exili, com dèiem en el capítol anterior. L'altra filla, Llibertat, que ara havia hagut de canviar el nom pel de Berta, es casà amb Umberto Bárcena, membre d'una important família d'artistes de circ i de varietats. I és gràcies als nets de Balbina Pi que podem recuperar fragments de la seva vida durant les primeres dècades del franquisme.

Umberto Bárcena Soler, net de Balbina, explica que els seus pares, dedicats al circ, feien gires nou cops l'any —transcrivim literal-

ment de les notes que ens ha fet arribar— i Balbina cuidava els nets en absència dels pares. Tanmateix, Balbina es va sumar a alguna d'aquestes gires, com ara a la que van fer per les illes Canàries, el 1946.

Balbina i Gonçal, van participar de l'educació dels nets, Umberto i Carles, aquest darrer nascut el 1948, i van celebrar la continuïtat de la vida, tal com veiem en la fotografia que els nets de la Balbina ens han fet arribar.

Balbina Pi i Gonçal Soler, amb Umberto i Carles, els seus nets, anys cinquanta, a Badalona, on vivien els nens. Arxiu familiar

Balbina Pi vivia al carrer de Sant Jeroni, número 28, 1r, 4a —avui desaparegut—, al barri del Raval, i, durant els anys cinquanta, va reprendre allò que sempre havia estat el seu deler: el teatre.

A partir dels anys cinquanta, hem trobat referències d'algunes representacions de Balbina Pi i Sanllehy en premsa publicada a l'exterior. A l'article «Una velada de Mosaicos Españoles», publicat per

Solidaridad Obrera: AIT, a París, podem llegir: «El elenco artístico Mosaicos Españoles, está cosechando merecidísimos aplausos en la presente temporada. Cada una de sus actuaciones señala nuevos progresos, pudiendo decirse que en la del pasado día 14 —despedida de Balbina Pi— interpretó la obra Cinco hijos... Citaremos en primer lugar a Balbina Pi, que cumplió excelentemente su cometido de buena y sacrificada madre, cuyo talento artístico traducíase en las palabras y gestos siempre ajustados».¹⁰⁵ A la fi de la vetllada, es va fer entrega d'un ram de flors a Balbina Pi, que va agrair l'homenatge amb paraules emocionades.

Però el que podia semblar un comiat dels escenaris no ho va ser. Tres anys després, el mateix diari incloïa una referència de festivals i anunciava la representació pel mateix grup Mosaicos Españoles, de l'obra *La del manajo de rosas*, i Balbina Pi actuà com la Figga, en les dues representacions del 23 i 24 d'octubre.¹⁰⁶

I encara, el 1956, la família ens fa arribar unes fotografies on apareix Balbina en una representació teatral a Badalona.

105 Espectador. «Una velada de Mosaicos Españoles». *Solidaridad Obrera: A.I.T. Órgano del Movimiento Libertario Español en Francia*. 3 de febrer de 1951, p. 2.

106 «Festivales». *Solidaridad Obrera: A.I.T. Órgano del Movimiento Libertario Español en Francia*. 21 d'octubre de 1954, p. 3.

Balbina Pi i Sanllehy, en una representació teatral a Badalona, als anys cinquanta.
Arxiu familiar.

Els nets que vivien a França, els fills de Teresa Rebull, també venien a passar els estius a Barcelona, a casa els avis, al carrer de Sant Jeroni, recorda Germinal Rebull Soler.

Germinal ens escriu: «El Pep —Pep Rebull, el seu pare, condemnat a mort— i la Teresa —la mare— no podien tornar a Espanya, però el meu germà i jo érem francesos i fèiem el “go between”. Doncs de primer cap a Badalona, a veure els cosins. Després cap al carrer Sant Jeroni, cada estiu. A baix era una casa de prostitució... I vaig tornar al carrer de Sant Jeroni quan tenia divuit o dinou anys, doncs encara ells hi vivien.»

Balbina patia del cor i la malaltia se li havia agreujat. Teresa Rebull explica: «L'any 1960 vaig fer venir de Barcelona la meua mare, que estava molt delicada. Patia del cor —angina de pit—, i el metge, el doctor Josep Muntaner, entranyable amic, va aconsellar-li que vingués a viure amb nosaltres, perquè pensava que el seu estat s'agreujaria.»¹⁰⁷

Instal·lada a casa la Teresa, es retrobà amb la seva filla Suzanne, que havia marxat cap al 1951, i el mateix any 1960, també ho va fer Llibertat/Berta amb la seva família.

Balbina, segons ens diu Germinal, «va venir a Sceuaux —és com París—. Gonçal va venir també a viure a França, però a casa de la Berta que en aquells temps era a Créteil», cap al 1962.

107 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 231.

Balbina Pi i Teresa Rebull, s.d. Arxiu Familiar

Balbina Pi, al centre de la imatge, i Teresa Rebull, a la dreta, al Casal Català de París, s.d.

L'estada a París la revifà. Va reprendre les actuacions teatrals, quan el seu estat de salut li ho permetia, va refer contactes i va fer noves coneixences, entre d'altres, Lola Iturbe.

Lola Iturbe, destacada activista anarquista, havia estat col·laboradora de *Tierra y Libertad* i, un cop exiliada a França, participà en el maqui de la Resistència durant l'ocupació nazi. Segons explica Lola Iturbe, en el seu llibre pioner en la recuperació del protagonisme de les dones en la lluita social,¹⁰⁸ Balbina Pi, durant l'estada a París, va participar en nombrosos festivals organitzats per SIA i CNT per recaptar fons per als refugiats.

108 Iturbe, Lola. *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil española*. Mèxic, DF: Editores Mexicanos Unidos, 1974, p. 80-82.

La família Rebull Soler canvià de residència i s'instal·là a Banyuls. Balbina Pi els hi acompanyà.

«Vam gaudir deu anys de la seva presència, del seu amor, de la seva ajuda, car en moments de bonança ens ajudava en les coses de casa, i sempre se n'ocupava. No he vist sofrir ningú com ho he presenciat en la meua mare. En cada crisi vèiem la mort en ella, i així que passava l'atac era una dona encantadora, riallera, a punt de fer bromes i de cantar o recitar-nos poemes. Mantenien encara la fervor dels seus ideals de justícia i de llibertat, i es llanguia de veure que el dictador Franco encara manés al país. Tenia setanta-sis anys, i havia conservat rastres d'una bellesa coronada amb la llum de la seva ànima... Dolça, dolça meua!»¹⁰⁹

Balbina va morir a l'hospital de Perpinyà el 1973.

Germinal Rebull Soler, que passava tants estius a casa l'àvia, la recorda amb aquestes paraules: «Balbina va ser una àvia d'amor i de llum durant tot el seu temps amb nosaltres. Sovint els avis es beneficien de més afecte de part dels néts, i bé per a la Balbina això deu ser encara més cert.»

En paraules de Lola Iturbe, «Con la muerte de Balbina Pi, desaparece una de las últimas militantes que quedaban de aquel Sindicato del Ramo Fabril y Textil de los tiempos heroicos del sindicalismo español.»

Per a nosaltres, l'actualitat de Balbina Pi i Sanllehy rau en el fet que es va atrevir a plantejar debats que avui en dia encara són presents i ens travessen.

109 Rebull, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999, p. 231.

BIBLIOGRAFIA

- ACKELSBURG, Martha A. *Mujeres Libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*. Barcelona: Virus, 1999.
- ALCALDE, Carmen. *Federica Montseny: Palabra en rojo y negro*. Barcelona: Argos Vergara, 1983.
- AMAT I TEIXIDÓ, JORDI. *Vivències de la República i de la guerra civil a Palafolls (1931-1939)*. Barcelona: Marrè, 2007.
- ASÍN, Clara. «La vaga de subsistències de 1918. Les dones per l'abaratiment de la vida». *Dones de foc i d'aigua. Històries femenines obreres*. Disponible a: <<https://donesdefoc.org/foc/motins-de-supervivencia-dones-contra-els-preus-del-carbo-i-dels-productes-basics/>>
- BERENGUER, Arnau, . «Balbina Pi i Sanllehy: anarcosindicalista, feminista y luchadora incansable». *Ser histórico – Portal de Historia*. Disponible a: <<https://serhistorico.net/2020/09/05/balbina-pi-i-sanllehy-anarcosindicalista-feminista-y-luchadora-incansable/>>
- BOTTICI, Chiara. *Manifiesto Anarcafeminista*. Barcelona: NED ediciones, 2021.
- CASTELLS, Andreu. *Sabadell, informe de l'oposició: annex per a la història de Sabadell*. Sabadell: Riutort, 1975-1983.
- CHOMSKY, Noam. *Sobre l'anarquisme*. València: Sembrà Llibres, 2021.
- DALMAU TORVÀ, Marc; MIRÓ I ACEDO, Ivan. *Les Cooperatives Obreres de Sants (Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939))*. Barcelona: La Ciutat Invisible, 2010, 2a edició.

DALMAU TORVÀ, Marc i MIRÓ I ACEDO, Ivan. *Les Cooperatives Obreres de Sants (Autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939))*. Barcelona: La Ciutat Invisible, 2010, 2ª edició.

DALMAU TORVÀ, Marc i MASIP, Mar. *El moviment feminista cooperatiu. L'Agrupació Femenina de Propaganda Cooperatista (1931-1939)*. Barcelona-Valls, Fundació Roca i Galès i Cossetània Edicions, 2022.

DEVESA PÁJARO, David. «El discurs pacifista dins de l'anarcosindicalisme: el cas de Badalona i Mataró durant la Primera Guerra Mundial» *Cercles. Revista d'història cultura*. N. 11, gener de 2008, p. 154-167. Disponible a: <<https://raco.cat/index.php/Cercles/article/view/191267/263051>>

CASTELLS, Andreu. *Sabadell, informe de l'oposició: anex per a la història de Sabadell*. Sabadell: Riutort, 1975-1983.

EALHAM, Chris. *La lluita per Barcelona. Classe, cultura i conflicte (1898-1937)*. Barcelona: Virus, 2022.

ENZENSBERGER, Hans Magnus. *El corto verano de la anarquía. Vida y muerte de Durruti*. Barcelona: Anagrama, 2a edició Compactos, 2002.

ITURBE, Lola. *La mujer en la lucha social y en la Guerra Civil española*. Mèxic, DF: Editores Mexicanos Unidos, 1974.

LLADONOSA, Manuel. *El Congrés de Sants*. Barcelona: Nova Terra, 1975.

LUXEMBURG, Rosa. *La revolució russa*. Prólogo de Hannah Arendt. Barcelona: Pàgina Indòmita, 2017.

- LUXEMBURG, Rosa. *Reforma o Revolución y otros escritos contra los revisionistas*. Barcelona: Fontamara, 1975.
- MAJÓ ORTÍN, Tona. *Fidela Renom: primera regidora de Sabadell*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2019.
- MARIN I SILVESTRE, Dolors. *Anarquistas Un siglo de movimiento libertario en España*. Madrid: Ariel, 2010.
- MARIN I SILVESTRE, DOLORS. *Espiritistes i Lliurepensadores. Dones pioneres en la lluita pels drets civils*. Barcelona: Angle, 2018.
- MARIN I SILVESTRE, DOLORS. «Les anarcofeministes de la gran vaga de 1918». *Revista Catalunya*. 8 de març de 2021. Disponible a: <<https://www.revistacatalunya.cat/?p=3121>>
- MARTORELL FULLANA, Catalina. *Anarquisme i lliurepensament a Menorca, 1898-1923*. Palma de Mallorca: Calumnia Edicions, 2020.
- MASJOAN, Eduard. «El teatre fet pels i per als obrers a Sabadell (1880-1939)». *Arraona*. N. 35, 2015, p. 38-53.
- MASJOAN, Eduard. *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2006.
- NASH, Mary. *Treballadores: un segle de treball femení a Catalunya (1900-2000)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010.
- POZO, Josep Antoni. *Sota el pes de la Victòria. La repressió franquista a Sabadell durant la immediata postguerra: els consells de guerra sumaríssims*. (Pendent de publicació)
- PRADAS BAENA, María Amalia. *Teresa Claramunt. La «virgen roja» barcelonesa*. Barcelona: Virus, 2006.
- REBULL, Teresa. *Tot cantant*. Barcelona: Columna, 1999.

RIBÉ MONGE, Genís (comissari). Balbina Pi i Sanllehí, sabadellenca d'adopció. Exposició del Museu d'Història de Sabadell. Del 8 de març al 28 d'abril de 2004.

SALVADOR SEGUÍ, Escrits, a cura d'Isidre Molas. Barcelona: edicions 62, 1975

SIMÓ I BAC, Ricard. 63 dones sabadellenques dignes de recordar i Sabadellencs morts a l'exili, Sabadell: Ed. Agulló-Costa, 1988.

YOURCENAR, Margarite. Cartas a sus amigos. Madrid: Alfaguara, 2000, p. 389

Balbina Pi i Sanllehy, nascuda a Sant Boi de Llobregat, va treballar de filadora en el sector tèxtil. El 1917 es va afiliar al Sindicat Fabril i Tèxtil de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i aquell mateix any va ser delegada de la Federació Local de Sabadell. Amb una militància molt activa, va organitzar vagues per la carestia de vida, accions de solidaritat amb persones represaliades sindicals i mítings pel Baix Llobregat, el Vallès i el Berguedà per promoure la participació de les dones en el moviment sindical, en els quals va destacar com a oradora.

A partir del 1931 va ser propera a la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i l'any 1936 va crear l'Agrupación Feminista Anticlerical, un grup integrat per dones. Als anys seixanta es va exiliar a Tolosa de Llenguadoc i, més tard, a París. Va continuar amb la seva militància fins a l'any 1970, quan es va retirar a Banyuls de la Marenda (Roselló), on va morir tres anys més tard.